

ISSN 1301-1197

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

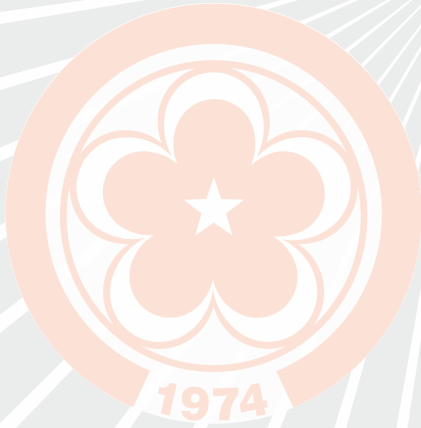
Cumhuriyet University
Journal of Faculty of Theology
(CUJFT)

XIX/II - 2015

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

CÜİFD
XIX/II
2015

جامعة الجمهورية
مجلة كلية الإلهيات
سيواس / تركيا
XIX/II - 2015

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
(CÜİFD)
XIX / 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University
Journal of Faculty of Theology
(CUJFT)
XIX / 2 (December 15, 2015)

جامعة الجمهورية مجلة كلية الإلهيات

ISSN: 1301 – 1197
e-ISSN: 1304 – 9399

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)
Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology (CUJFT)
جامعة الجمهورية مجلة كلية الإلهيات

ISSN: 1301-1197 e-ISSN: 1304-9399

Cilt / Volume: XIX Sayı / Issue: 2

Yayın Tarihi / Date of Publication: 15 Aralık 2015 / December 15, 2015

Basım Yeri / Place of Publication: Sivas / Turkey

Sahibi/ Owner

Prof. Dr. Sabri ERTURHAN (Dekan / Dean)

Yayıncı / Publisher

Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Cumhuriyet University, Faculty of Theology

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Sami ŞAHİN

Editör / Managing Editor

Doç. Dr. Ömer ASLAN

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Yrd. Doç. Dr. Abdullah DEMİR - Yrd. Doç. Dr. Adem ÇİFTÇİ

Yrd. Doç. Dr. Sema YILMAZ - Arş. Gör. Maruf ÇAKIR

Arş. Gör. Zeynep CERAN (İngilizce Kontrolü/ English L.)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ünal KILIÇ, Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN, Doç. Dr. Sami ŞAHİN,
Doç. Dr. Ömer ASLAN, Doç. Dr. Nuri ADIGÜZEL, Yrd. Doç. Dr.
Abdullah DEMİR, Yrd. Doç. Dr. Adem ÇİFTÇİ, Yrd. Doç. Dr. Yusuf
YILDIRIM - Yrd. Doç. Dr. Sema YILMAZ

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN (Marmara Ü.), Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN (Yıldırım Beyazıt Ü.), Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Necmettin Erbakan Ü.), Prof. Dr. B. Ali ÇETİNKAYA (İstanbul Ü.), Prof. Dr. M. Doğan KARACOŞKUN (Gaziantep Ü.), Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM (Yıldırım Beyazıt Ü.), Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Hakkı AYDIN (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Âlim YILDIZ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Ali AKSU (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Mehmet BAKTIR (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Hasan KESKİN (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Metin BOZKUŞ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Ömer Faruk YAVUZ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Ali AVCU (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Ali YILMAZ (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Mustafa KILIÇ (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Durmuş TATLILIOĞLU (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. M. Fatih GENÇ (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Süleyman KOÇAK (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Abubekir S. YÜCEL (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Yüksel GÖZTEPE (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Rıza BAKIŞ (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Abdullah PAKOĞLU (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Halis DEMİR (Cumhuriyet Ü.)

Hakem Kurulu / Referee Board

Prof. Dr. Zekeriya PAK, (Sütçü İmam Ü.), Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN, (Erciyes Ü.), Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Yıldırım Beyazıt Ü.), Prof. Dr. M. Zeki AYDIN (Marmara Ü.), Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM (Ankara Ü.), Prof. Dr. Ömer KARA (Atatürk Ü.), Prof. Dr. Galip YAVUZ (Marmara Ü.), Prof. Dr. Yusuf DOĞAN (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. A. Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Ü.), Doç. Dr. Dursun Ali AYKIT (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Kamil KÖMÜRCÜ (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Şaban ERDİÇ (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Mustafa KAYAPINAR (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZALP (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. İrfan KAYA (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Asiye AYKIT (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Mehmet TIRAŞÇI (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Hatice ACAR (Cumhuriyet Ü.).

XIX / 1 ve 2. Sayıların Hakemleri / Referee List for Issues XIX / 1 and 2

Teşekkürler / Thanks to

Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER / Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi (2 kez)
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL / Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ali AKSU / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Alim YILDIZ / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi (2 kez)
Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ / Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi (3 kez)
Prof. Dr. Hasan KESKİN / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMSEK / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR / Yıldırım Beyazıt Ü. İslami İlimler Fakültesi
Prof. Dr. Nuri KAHVECİ / Kahramanmaraş S. İmam Ü. İlahiyat Fakültesi (2 kez).
Prof. Dr. Ömer ÇELİK / Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ömer Faruk YAVUZ / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Sabri ERTURHAN / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ünal KILIÇ / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN / Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ahmet GÜZEL / Karamanoğlu Mehmet Bey Ü. İslami İlimler Fakültesi
Doç. Dr. Fatih GENÇ / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Fatih İBİŞ / Pamukkale Ü. İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Hakan YEKBAŞ / Cumhuriyet Ü. Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Halil İbrahim ALDEMİR / Kilis Ü. İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Hüseyin AKPINAR / Harran Ü. İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK / Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Necmettin GÖKKİR / İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ömer ASLAN / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi (3 kez)
Doç. Dr. Sami ŞAHİN / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi (2 kez)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah DEMİR / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi (4 kez)
Yrd. Doç. Dr. Âdem ÇİFTÇİ / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi (2 kez)
Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Halis DEMİR / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi (2 kez)
Yrd. Doç. Dr. Hamide ULUPINAR / İzmir Katip Çelebi Ü. İslami İ. Fak. (2 kez)
Yrd. Doç. Dr. Hasan COŞKUN / Gaziosmanpaşa Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. İrfan KAYA / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut YAZICI / Namık Kemal Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Selim ARAIK / Dumlupınar Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TIRAŞCI / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi (4 kez)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN / Balıkesir Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARABACAK / Aksaray Ü. İslami İlimler Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Mücahid KÜÇÜKSARI / Necmeddin Erbakan Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Osman KARA / Namık Kemal Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Recep ÇETİNTAŞ / Bülent Ecevit Ü. İlahiyat Fakültesi (2 kez)
Yrd. Doç. Dr. Saim YILMAZ / Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Vezir HARMAN / Namık Kemal Ü. İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Yüksel GÖZTEPE / Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi (2 kez)

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)
Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology (CUJFT)

CÜİFD, yılda 2 defa (15 Haziran ve 15 Aralık) Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanan akademik bir dergidir. Yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, ez iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel bir program aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

CUJFT, is a peer-reviewed academic journal published twice (June 15 and December 15) a year by Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas/Turkey. This journal uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

CÜİF Dergisi'nde aşağıdaki alanlarda kaleme alınan akademik makaleler yayınlanır:

Temel İslam Bilimleri: Tefsir, Hadis, Kelam, İslam Hukuku, İslam Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Edebiyatı; Felsefe ve Din Bilimleri: İslam Felsefesi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Felsefe Tarihi, Mantık; İslam Tarihi ve Sanatları: İslam Tarihi, İslam Sanatları Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, Dini Müzik; Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi.

In this journal publishes academic essays that produced in the fields below: *Basic Islamic Sciences: Tafsir, Kalam, Hadith, Islamic Law, History of Islamic Sects, Sufism, Arabic Language and Literature. Philosophy and Religious Sciences: Philosophy of Islam, Philosophy of Religion, Psychology of Religion, Sociology of Religion, Religious Education, History of Religions, History of Philosophy, Logic. Islamic History and Arts: History of Islam, History of Islamic Arts, Turkish Islamic Literature, Religious Music.*

Yazım Dili / Language of Publication

CÜİFD'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve Arapça ile yazılmış yazılara da yer verilebilir

The language of CUJFT is Turkish as spoken in Turkey. However, each issue may include articles in English or in Arabic as long as the number of these do not exceed one-third of the total number of articles in the issue.

Yazıların Değerlendirilmesi / Review of Articles

CÜİFD'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Articles submitted to CUJFT are first reviewed by the Editorial Board in terms of the journal's publishing principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are archived for five years. If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Açık Erişim Politikası / Open Access Policy

Bu dergi; bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracak ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.

This journal provides immediate open access to its content on the principle that making research free available to the public supports a greater global exchange of knowledge.

Dizinlenme Bilgileri / Abstracting and Indexing

- 1- Dergimiz, **TUBİTAK - ULAKBİM SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER VERİ TABANI (SBVT)** tarafından 2012 yılı 16/1. sayısından itibaren taranmakta ve dizinlenmektedir.
CUJFT is being indexed by TUBİTAK / ULAKBİM SBVT
(Kabul Tarihi / Accepted Date: 13/11/2015)
<http://uvt.ulakbim.gov.tr/sbvt/>
- 2- **INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL**
(Kabul Tarihi / Accepted Date: 08/12/2015)
<http://journals.indexcopernicus.com/Cumhuriyet+Universitesi+Ilahiyat+Fakultesi+Dergisi,p24783453,3.html>
- 3- **OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX**
(Kabul Tarihi / Accepted Date: 08/08/2015)
<http://oaji.net/journal-detail.html?number=2120>
- 4- **TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ**
Turkish Education Index
(Kabul Tarihi / Accepted Date: 20/04/2015)
<http://www.turkegitimindeksi.com>
- 5- **İSAM İLAHİYAT MAKALELERİ VERİ TABANI**
The Center for Islamic Studies (ISAM-Turkey) Articles on Theology Database
<http://www.isam.org.tr/>

✓ Yayınlanan makaleler için DOI numarası atanır.

The DOI number is assigned to all the articles published in the journal.

Redaksiyon ve Dizgi/ Redaction and Interior Design

Yrd. Doç. Dr. Abdullah Demir

Sekreteryaya / Secretary

Burcu DEMİR - Faruk ÖZ - Kadir AYDIN

Yönetim Yeri ve Adresi/ Executive Office and Address

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sivas/ Turkey

ilahiyat@cumhuriyet.edu.tr

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cumuilah/>

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD),

XIX, 2 (15 Aralık 2015), ss. 111 - 146

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology (CUJFT),

XIX, 2 (December 15, 2015), pp. 111 - 146

Sayısal Nesne Tanımlayıcı/ Digital Object Identifier (DOI):

<http://dx.doi.org/10.18505/cuifd.96509>

Geliş Tarihi / Received Date: 23.09.2015

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.11.2015

HANEFİ MEZHEBİNDE HİLÂF LİTERATÜRÜ

Halis DEMİR*

Öz: Fıkıh eserlerinin tedviniyle birlikte, fıkıhçılar arasındaki icthah farklılıkları alaka konusu olmuştur. Mezheplerin teşekkülünden sonra ise mezhebi savunma veya taassub sebebiyle icthah farklılıklarıyla ilgili eserler artmıştır. Bu konuda yazılan kitaplar genellikle “ihtilâf, mesâil, mesâilü'l-hilâf, muhtelef, tâ'lik, tâ'lika, tarîka, nüket” gibi kelimelerle isimlendirilmiştir. İctihah farklılıklarını ele alan ilm-i hilâf fıkıhın çokca eser yazılan alanlarındandır. Bu konudaki bazı eserlerde fıkıhın bütün alanlarında ve müctehidlerin çoğunluğu arasındaki ihtilâflar ele alınırken bazı eserlerde sınırlı sayıda müctehide ve konuya yer ayrılmıştır. Bir kısım eserlerde sadece görüşleri aktarırken bazı müellifler ise diğer mezhebin görüşlerini delilleriyle verir, müellif umumiyetle mensubu olduğu mezhebî görüşünü savunur. Bu çalışmamızda hilâf ilminin tarifi, önemi, mahiyeti, benzeri ilimlerle irtibatı ve konuyla ilgili literatür hakkında bilgi verilmiştir. Amacımız genel olarak hilâf alanında kaleme alınmış Hanefî fıkıh eserlerinin literatürünü çıkarmak ve ulaşılabildiklerimizin tanıtımını yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Hilâf, İhtilâf, Mezhep, İctihah, Taassup.

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (halisdemir@cumhuriyet.edu.tr).

** CÜİFD, yılda 2 defa (15 Haziran ve 15 Aralık) Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanan akademik bir dergidir. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, ez iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirilmesine tabi tutulur. Ayrıca *intihal tespitinde* kullanılan özel bir program aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

** CUJFT, is a peer-reviewed academic journal published twice (June 15 and December 15) a year by Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas/Turkey. This journal uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

Antonio Literature in Denomination of Hanafi

Abstract: With the assembly of works of Canon Law, it took center stage the difference of opinion between the teachers of Canon Law. There was an increase in works about defence of denomination or difference of opinion because of fanaticism that occurred after formation of denomination. The books which were wrote about this subject were named as 'ihtilâf (dispute), mesâil, mesâil al-hilâf, mufteler, tâ'lik, tâ'lika, tarîka, nuket'. Knowledge of Antonio that is about difference of opinion is the most written area in Canon Law. Some of works in this subject evaluated disputes in all areas in Canon Law and between the most of wises of Islam, some of works include limited wise of Islam and subject. Certain parts of works cite only opinions, some of them make opinions public with evidence, uphold the member of the denomination's opinions with generality of author. There is an information about Knowledge of Antonio's description, importance, nature, connection with similar knowledges and literature in this subject. Our aim is (generally) ingender the literature of Hanafi Works of Canon Law about which Knowledge of Antonio was written and describe the ones we reached.

Keywords: Antonio, Dispute, Denomination, Opinion, Fanaticism.

1. GİRİŞ

Bir mezhep içerisinde veya farklı mezhepler arasında çeşitli sebeplerle ihtilâfın varlığı bir vakiydir. Mukayeseli İslâm hukuku çalışmaları, bir başka ifadeyle hilâf eserleri ihtilâfları sebep, sonuç ve delilleriyle beraber ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Hilâf alanındaki eserlerin tahlili konuların temel fıkıh kaynaklarıyla karşılaştırma imkânı sağlaması bakımından da yol gösterici eserlerdir. Hilâf ilmi ve ilgili eserlerin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Literatür araştırmalarına bir katkı olması için Hanefî mezhebine mensup müelliflerin hilâf sahasında yazdıkları eserleri, çok kısa müelliflerin hayatları, bir kronoloji içerisinde eserler muhtevalarından örneklerle, mukayese imkânı da vermesi için tesbit edilecektir.

2. HİLÂF İLMİNİN TANIMI

Hilâf sözlükte zıt, birine muhalif olmak, birini öne çıkarmak, diğerini geri bırakmak, muvafakatın zıddı anlamlarına gelmektedir.¹ Hilâf ın

* Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (halisdemir@cumhuriyet.edu.tr).

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

birçok müellif tarafından tanımı yapılmıştır. Cürcânî (816/1413) hilâfı ıstılâh olarak “gerçeği ortaya koymak veya bir şeyin yanlış olduğunu(batıl) göstermek amacıyla, karşı görüşlü iki kişi arasında cereyan eden tartışma.”² şeklinde tanımlamıştır. Tanım genel olup furû-ı fıkıh ve usûl-i fıkıhla alakası dolaylı olarak kurulabilmektedir. Taşköprizâde (968/1561) ise hilâfı “İcmâli(özet) ve tâfsili(ayrıntılı) delillerden çeşitli hükümleri çıkarma yöntemlerinden bahseden bir ilim.”³ şeklinde tanımlamıştır. Bir başka tanımı ise şöyledir. “Fıkhî mezheplerin taraftarları arasında meydana gelen cedel(tartışma)dır.⁴ İlk tanım hilâfı, fıkıh usûlünün ikinci tanım ise fıkıhın alt şubesi haline getirmektedir.⁵ Ayrıca ikinci tanımda hilâf ilminin fıkhî mezheplerin teşekkülünün arkasından ortaya çıkmış bir ilim olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu ilimde mezhep taraftarlığı sözkonusudur. Kâtip Çelebî (1067/1657) ise, “Şer’î delillerin kullanılış şeklini ve kat’i burhanlar getirerek şüphe giderme ve muhalif delilleri ortadan kaldırma yollarını öğreten bir ilimdir.”⁶ şeklinde tarif etmiştir. Tanımda hilâf ilminin gayelerinden olan müntesibi olduğu mezhebi müdâfaa düşüncesi öne çıkmaktadır. Çünkü hilâf ilmi, hukuki ihtilâfları ve bunların nedenlerini konu edinen ilimdir.⁷ İzmirli İsmâil Hakkı (1366/1946) ise hilâfı, “İstinbat edilen şer’î bir hükmü muhaliflerin yıkmasından korumak için şer’î delillerin çeşitli şart ve durumlarından bahseden bir ilimdir.”⁸ şeklinde tarif etmektedir. Diğerlerine göre kapsamlı görülen bu tanımda fıkıh ve usûl-i fıkıh konuları ihsas edilmektedir. “Şer’î delillerin şart ve durumları” usûl-i fıkıhın konularını, “istinbat edilen şer’î bir hüküm” ifadesi ise furû-ı fıkıh bahislerini ihtiva etmektedir.

¹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-arab*, Beyrut bs., X, 90; Total, Ferdinand, *Müncid*, Beyrut 1986, s. 193.

² Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Târîfât*, Beyrut 2000, s. 105.

³ Taşköprizâde, Ahmed b. Muslihiddin Mustafa, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's- siyâde fi mevzuati'l-ulûm*, Beyrut 1985, I, 238.

⁴ Taşköprizade, II, 556.

⁵ Ferhat Koca, *Ebû Zeyd ed-Debûsî, Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, Ankara 2009, s. 13.

⁶ Kâtip Çelebî, I, 721.

⁷ Erdoğan Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 156.

⁸ İsmail Hakkı İzmirli, *İlm-i Hilâf*, Dersaâdet 1330, s. 3.

Bu tanımlardan hilâfın genel kabul görmüş veya kesin bir tanımının olmadığı anlaşılmaktadır.⁹

Ferhat Koca ise hilâf ilmini: “İslâm hukuk mezhepleri arasında, hukuki usul veya üslupları açısından ilişki kurulmasını ya da onların çeşitli hukuki kavram, kurum ve hükümleri arasında, benzerlik veya farklılık bakımından karşılaştırılma yapılmasını konu edinen bir ilimdir.”¹⁰ şeklinde tarif etmiştir. Tarif literatürde bu alanda yazılmış farklı eserleri de ihtiva edecek şekildedir. Hilâf mezhep tercihi veya taassubuyla bütünlüğe bir ilim değil, aynı zamanda fıkıh tarihinin ilmi birikiminin tarafsız bir gözle değerlendirilebileceği bir alandır.

İlm-i hilâf terkibi ile bir mezhebin görüşlerini bütünlüğü içerisinde öğrenme anlamındaki "ilmü'l-mezheb" in mukabili olarak kullanıldığında farklı görüşleri bilme ve mukayese etme anlamında basit bir hilâf bilgisi kastedilir.¹¹

3. HİLÂFA BENZEYEN İLİMLER

Hilâfa benzeyen bazı ilimler hilâfiyat, ihtilâf, cedel, nazar, münâzara, âdâb-ı bahs ve usûl-i fıkıhtır.

3.1. İhtilaf

İhtilaf sözlükte, birisini arkada bırakmak,¹² birleşmemek¹³ görüş ayrılığına düşmek, uzlaşmamak veya farklı görüşlere sahip olmak manalarına gelir. İhtilaf, farklı görüşler karşısında içlerinden birini daha güçlü veya zayıf olarak nitelendirmeyip tarafsız kalmak sebebiyle olumlu çağrışıma da sahiptir. Hilâf ise tez ve anti tezdten birini benimseme ve diğerine karşı tavır alma anlamı taşır. İhtilaf tabiri çoğunlukla delile dayalı görüş hilâf ise delilsiz görüş hakkında kullanılır.¹⁴ İki taraf muhaliftir, birbiriyle nizâ ederler. Neticede, hilâf bahsinde karşı tarafta, icmâya

⁹ Koca, *Ebû Zeyd ed-Debûsî*, s. 14.

¹⁰ Koca, *Ebû Zeyd ed-Debûsî*, s. 14.

¹¹ Şükrü Özen, “Hilâf”, *DİA*, İstanbul 1998, XXVII, 527.

¹² Total Ferdinand, s. 193.

¹³ Abdulhalim Muntasır vdğr., *el-Mu'cemu'l-vasît*, Mısır 1973, I, 501.

¹⁴ Tehânevî, M. Ali b. Ali, *Keşşâf-ı Istilâhât-ı Funûn*, Lübnan 1997, I, 116; Özen, Hilâf, XXVII, 527.

muhalefet gibi zaaf oluşmaktadır. İhtilafta böyle olmaz.¹⁵ İhtilaf “söz veya fiilde birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak”¹⁶ anlamına gelir.

İhtilaf ilk dönemlere ilişkin olarak kullanıldığında sahabe, tabiîn ve müctehit imamların görüş ayrılıkları kastedilir.¹⁷ “İhtilaf ve hilâf kavramlarının, birbirinin yerine kullanıldığı ve ihtilâf ilminin zamanla konu ve problemlerini hilâf ilmine devrettiği söylenebilir.”¹⁸ İhtilâf ve hilâf konusundaki kitaplar incelendiğinde bu durum anlaşılmaktadır.

3.2. Hilâfiyât

Literatürde hilâf ve hilâfiyât tabirleri birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu anlam yakınlığı sebebiyle fakihlerin farklı görüşlerinin mukayese ve savunma amacıyla bir araya getirilmesi hilâfiyât şeklinde adlandırılabilir.¹⁹ Hilâfiyat bir anlamda ilk dönemlerdeki ilmü'l-ihtilâf kavramının muhtevasına sahiptir ve o anlayışın devamı mahiyetindedir.

İlk dönemlerde meselâ Ebû Yûsuf'un İhtilâf-ü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ adlı eseri²⁰ gibi mezhep kaygısı gütmekten isabetli olan görüşü ortaya çıkarmayı amaçlayan mukayeseli çalışmalar hicri III. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Bu faaliyetleri mukayeseli hukuk karşılığında ilmü'l-ihtilâf ya da hilâfiyat olarak adlandırılmak uygundur.

Bu dönemde yazılan eserlerin temel özelliği, müelliflerin ictihadlarını aklî ve nakli delillere başvurarak savunmaları ve karşı görüşleri delillerle çürütmeye çalışmalarıdır. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin öğrencisi ve onun temel görüşlerini benimseyen bir âlim olmasına rağmen zaman zaman Evzâi'nin haklı bulduğu görüşlerini desteklemektedir. Şâfiî, birçok konuda Evzâi'nin görüşlerini tercih etmekle birlikte bazen da Irak ekolünün görüşlerini benimsemektedir. Bu yaklaşım, mezhepleşmenin ciddi boyutlara varmasına kadar bu şekilde sürmüştür.²¹

¹⁵ Üsmendî, Muhammed b. Abdulhamid, *Tarîkatu'l-hilâf beyne'l-eslâf* (thk. A. M. Muavviz-A. A. Abdulmevcud), Beyrut 1992, s. 21-22.

¹⁶ İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, (thk. M. Seyyid Geylânî), Beyrut ts., I, 207.

¹⁷ Özen, *Hilâf*, XXVII, 527

¹⁸ Koca, *Ebû Zeyd ed-Debûsî*, s. 15.

¹⁹ Saçaklızâde, *Tertibu'l-ulûm* (nşr. Muhammed b. İsmail), Beyrut 1408, s. 143; Özen, *Hilâf*, XXVII, 527.

²⁰ Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, *İhtilâf-ü ebî hanîfe ve ibn ebî leylâ*, (nşr. Ebü'l-vefâ el-efgânî), Kahire 1938.

²¹ Özen, *Hilâf*, XXVII, 533.

3.3. Cedel

Cedel sözlük olarak husumette şiddetli olmak, husumete güç yetirmek, münakaşa ve delil getirmede usûl, ipi sağlamca bükme, birini sert bir yere düşürmek, cephe almak gibi anlamlara gelen cedl veya cedel kökünden isimdir.²² Cedel terim olarak tartışma ve üstün gelme bağlamında çaba sarfetmektir.²³ Ya da "bir kimsenin hasmının bir hüccet veya şüphe ile sözünü bozmasını engellemek veya hasmın sözünü tashih maksadıyla söz söylemek",²⁴ diye de ta'rif edilmiştir.

Cedel ilminde bir tezin doğruluk veya yanlışlığını göstermek gayesiyle yapılan tartışma kurallarından bahsedilir.²⁵ Cedel ile münâzaranın hedefleri kısmen aynı fakat cedel daha özeldir.²⁶ Müellifler bu konudaki eserlerin muhtevâsından hareketle cedel ilmi ile hilâf ilmi arasında irtibat kurmuşlardır. Taşköprizâde'ye göre cedel ilmi madde (öz, kurallar), hilâf ilmi ise suret (şekil, örneklem) derecesindedir. Cedel ilminin amacı, karşı düşüncüyü yıkma melekesi kazandırmaktır. Hilâf ilmi ise tercih edilen bir mezhep hakkında her türlü şek ve şüpheyi gidermek, muhalif görüş ve mezhep hakkında şek ve şüphe atmaktadır.²⁷ Cedel ilmi felsefe, mantık ve kelâm sahasındaki gelişim süreçlerinden sonra "dini konularla ilgili delilleri kullanma usûllerini öğreten bir ilim" haline gelmiştir.²⁸ Cedelde gaye kişinin görüş ve inancını kabul ettirmesi veya hasmını susturmasıdır.²⁹ Cedel başka ilim dallarından da istifade etmektedir, alanı geniştir. Hilâf ise cedelden daha özeldir. Zira hilâf konusunu fıkıhtan, yöntemini de cedelden almış olmaktadır.

Hilâf ilmi cedel ve münâzara ilimleriyle ilgili olması sebebiyle bazen bu ilimlerle karıştırılır, tabirler birbirlerinin yerine kullanılır. Bu biraz

²² İbn Manzûr, XI, 105; Abdulhalim Muntasır, I, 111; Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel", *DİA*, İstanbul 1998, VII, s. 208.

²³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "Cdl" md., Beyrut 2000, s. 79.

²⁴ Cürçânî, s. 79.

²⁵ Taşköprizâde, I, 281.

²⁶ Kannûcî, M. Sıddık b. Hasan, *Mevsûâtü'l-mustalahâtü ebced el-ulûm*, Beyrut 2001, s. 519.

²⁷ Taşköprizade, I, 283; II, 556.

²⁸ Tehânevî, I, 553-554.

²⁹ Cürçânî, s. 79.

da, bir müellifin hilâf için verdiği tanımın başka bir müellifin cedel tanımıyla aynı olmasından kaynaklanmaktadır.³⁰

Biyografi kitaplarında bazı âlimler hakkında yer alan "Hilâf mezhep, usûl ve cedel alanlarında mahirdi" gibi ifadelerdeki hilâf, mezhep bilgisi dışında diğer mezheplerin görüşlerini de bilme anlamında, cedel ise kendi mezhebinin usûl anlayışını savunma, ötekileri susturma yöntemi anlamında kullanılmış görünmektedir.³¹

3.4. Münâzara

Münâzara sözlük olarak davalarda hakemlik etmek ve ayırmak, karşılaştırmak anlamlarına gelir.³² Hilâf ve cedelin münâzara ilmiyle de irtibatı vardır. Hilâf ilminin önceleri dönemlerde riayeti halinde insanı tevcihte hatadan koruyan kanun" şeklindeki tanımı, onun "ilmü âdâbi'l-bahs" olarak da bilinen münâzara ilmiyle olan ilişkisini gösterdiği gibi literatürde görülen bu ilmler arasındaki karıştırma ve bazan özdeşleştirme de açıklar.³³

Tanımda geçen ilmü âdâbi'l-bahs, "aralarındaki tartışma doğru bir şekilde cereyan etmesi ve böylece gerçeğin ortaya çıkması için, tartışan tarafların hal ve durumlarından bahseden bir ilimdir."³⁴ Münâzara, "gerçeği bulma gayesi" sebebiyle, sadece tartışma tekniklerinden baseden cedel ilminden kapsamlıdır. Buna karşılık her alanla ilgili tartışma kuralarını içermesi sebebiyle de hilâfdan kapsamlı bir ilimdir.³⁵

3.5. Nazar

Nazar sözlükte bakmak, düşünmek, dinlemek, kulak vermek, göstermek, aynıyle düşünmek³⁶ anlamlarına gelir.³⁷ Taşköprizâde'nin sevk ettiği ilk tanıma göre nazar ilmi, "Tartışma yapan taraflar arasında sözün nasıl kullanılacağından bahseden bir ilimdir."³⁸ İkinci tanım ise şöyledir:

³⁰ Özen, Hilâf, XXVII, 528.

³¹ Özen, Hilâf, XXVII, 528.

³² İbn Manzûr, V, 217; Abdulhalim Muntasır, I, 817.

³³ Saçaklızâde, s. 141.

³⁴ Taşköprizâde, II, 555.

³⁵ Koca, *Ebû Zeyd Ed-Debûsi*, s. 18.

³⁶ Mevlüt Sarı, *Mevârit, Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul 1982, "nızr" md. 1530; Abdulhalim Muntasır, II, 931 .

³⁷ İbn Manzûr, V, 217; Total Ferdinand, s 917.

³⁸ Taşköprizâde, I, 280.

“Sem’î delillerin ahvalinden veya şer’î hükümlerin sınırlarından bahseden mantık ilmidir.”³⁹ İlk tanıma göre nazar ilmi cedeli içine almaktadır. İkinci, tanım ise nazar ilmini usûl-i fıkıh’ın bir dalı haline getirmektedir.⁴⁰

Hilâf, cedel ve nazar terimlerinin birbirinin yerine kullanımı eser adlarında da görülür.⁴¹ Rükneddin el-Amidî’nin el-İrşâd’ı ile Burhâneddin en-Nesefî’nin *el-Fusûl* adlı eserini Sadruşşerîa hilâf ve cedel ilmine örnek verirken İbn Haldûn cedel ilmine örnek gösterir.⁴² Katib Çelebî Amidî’nin eserinin ismini *el-İrşâd fî ilmi’l-hilâf ve’l-cedel* olarak kaydeder.⁴³ *El-Fusûl*’nün nüsha veya şerhlerinin bir kısmı cedel⁴⁴ bir kısmı da hilâf kitabı olarak verilmektedir.⁴⁵ Katib Çelebî eserin ismini *Menşeu’-n-nazar fî ilmi’l-hilâf* olarak kaydeder.⁴⁶ Taşköprizâde, Muhammed b. Eşref es-Semer-kandî ve Adudüddin el-İcî’nin âdâb risalelerini ilmü’-n-nazar eserleri arasında sayarken⁴⁷ Katib Çelebî âdâbü’l-bahs ve ilmü’l-münâzara kitapları arasında gösterir.⁴⁸

3.6. Fıkıh Usûlü

Çeşitli müellifler hilâf ilmi ile fıkıh usûlü arasında irtibat kurmuşlardır. İbn Haldûn, fıkıh usûlü ile cedel ve hilâf arasındaki ilişkiyi bir başlık altında incelemiş,⁴⁹ Taşköprizâde münâzara, cedel ve hilâf ilimlerinin fıkıh usûlünün alt dalı sayılabileceğini söylemiştir⁵⁰

Taşköprizâde ilm-i hilâfı "istenen birini desteklemek, diğerini geçersiz kılmak üzere icmâlî ve tafsîlî delillerden yapılan çeşitli istinbat ve cihlerinden bahseden bir ilim"⁵¹ diye tarif etmiştir. Buna göre hilâf yön-

³⁹ Taşköprizâde, II, 555.

⁴⁰ Koca, *Ebû Zeyd Ed-Debûsî*, 18.

⁴¹ Özen, Hilâf, XXVII, 529.

⁴² İbn Haldûn, Yahya b. Muhammed, *Mukaddime* (nşr. Ali Abdulvahid vafi el-Fecale), Kahire bs., I, 382.

⁴³ Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfu’z-zunûn*, Beyrut ts., II, 1617; Özen, Hilâf, XXVII, 529.

⁴⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab Mustafa Efendi, nr. 120311.

⁴⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2303; Özen, Hilâf, XXVII, 529.

⁴⁶ Kâtip Çelebî, II, 1861.

⁴⁷ Taşköprizade, I, 304.

⁴⁸ Kâtip Çelebî, I, 37; Özen, Hilâf, XXVII, 529.

⁴⁹ İbn Haldûn, III, 1061, 1066-1068.

⁵⁰ Taşköprizâde, I, 308; II, 598-599.

⁵¹ Taşköprizâde, I, 306-307.

temini cedel ilminden, konu ve örneklerini de fıkıh ilminden almıştır. “icmâlî ve tafsîlî deliller” ve “istinbat vecihleri” kayıtları hilâfın fıkıhla irtibatını ortaya koymaktadır. İzmirli bu durumu, “Fıkıh usûlü kazanır, ilm-i hilâf saklar” sözüyle ifade eder.⁵² Fıkıh usûlü hüküm çıkarmaya, hilâf ise müntesibi olduğu mezhebin çıkarılmış hükümlerini korumaya veya muhalifi olduğu mezhebin hükümlerini yıkmaya ilişkindir.⁵³

Gazzâlî’ye göre, fıkıh usûlü hükümlerin delillerinden ve bu delillerin delâlet biçimlerinden küllî olarak bahsederken hilâf ilmi ayrıntılı biçimde ve herhangi bir meseleyle ilişkisi açısından ele alır. Meselâ hilâf ilmi, velisiz nikâh konusundaki hâs hadisin hususa delâletini ele alıp inceler. Fıkıh usûlü ise bu meseleyi herhangi birini misal için dahi incelemeyebilir.⁵⁴

Furû-ı fıkıh ile hilâf ilmi arasında da irtibat kurulmaktadır. Hilâf müellifi, delili fıkıhtan, hasmının görüşünü çürütmek için alır. Yine müctehidden hükmü icmâlî bir delille alır, kullanır. Hilâf müellifinin küllîkaideleri bilmesi gerekir. Müctehid, o kaidelere istinbat için ihtiyaç duyar. Hilâfiyat sahibi delili ile muhalifin görüşünü yıkmak ve istinbat edilen meseleyi ezberlemek için küllî kâideye ihtiyaç duyar.⁵⁵

3.7. Mukayeseli Hukuk

Bazı müellifler hilâf ilmiyle mukayeseli hukuk ilmi arasında irtibat kurmaktadır. Ömer Nasuhi Bilmen bunlardan birisidir.⁵⁶ Hilâf ilmiyle mukayeseli hukuk irtibatını tahlil eden⁵⁷ Ferhat Koca’nın kanaatine göre; İslâm hukuk tarihinde, farklı hukuk mezhep ve doktrinlerinin hukuki görüş, kavram veya kurumlarının ayrılık ya da benzerliklerinin incelendiği hilâf ilmini, İslâm’ın iç hukukuna ilişkin karşılaştırmalı hukuk anlamında, yani “Mukayeseli İslâm Hukuku” adıyla isimlendirmek müm-

⁵² İzmirli, s. 3.

⁵³ Özen, Hilâf, XXVII, 530.

⁵⁴ Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-Müstasfâ*, (thk. M. Abdusselam eş-İmam Şafî), I, 5.

⁵⁵ Üsmendî, *Tarîkatu'l-hilâf beyne'l-eslâf*, s. 21-22.

⁵⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı islâmîyye ve istilâhât-ı fikhîyye kamusu*, İstanbul bs., I, 324.

⁵⁷ Koca, *Ebû Zeyd ed-Debûsî*, s 21-31.

kündür.⁵⁸ Buna göre hilâf ilmine, “mukayeseli hukuk” veya “Mukayeseli İslâm Hukuku” adı verilmesi uygundur.⁵⁹

Bir başka değerlendirmeye göre ise; “Günümüzde mukayeseli hukuk adıyla anılan hukuk disipliniyle hilâf ilmi bazı benzerlikler taşımakla birlikte bütün yönleriyle örtüşmemektedir. Mukayeseli hukuk ilmi çeşitli ülkelerdeki hukuk sistemleri ve normlarının karşılaştırmalı bir üslûpla ele alınıp uyuşan ve ayrılan noktalarının belirlenmesini konu alan bir hukuk disiplini ve yapılan değerlendirmelerde ilmî tarafsızlık esastır. Hilâf ilmi ise İslâm hukuku çerçevesinde kalmış, başka hukuk sistemlerini tartışmaya açma gayesi taşımamış, muhtelif fıkıh mezheplerinin görüşleri ve bu görüşlerin çıkış noktaları belirtilmekle yetinilmiştir. Hilâf ilmi mevzuat ve doktrin mukayesesi yapan ilmî makalelerle karşılaştırılabilir. Cedel yöntemiyle yazılan hilâf kitaplarında hukukî meseleler arasında yapılan karşılaştırmalar ilmî tarafsızlıktan da uzaktır.⁶⁰

4. HİLÂF İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KURUCUSU

Hilâf ilmi, fakihler arasında ortaya çıkan görüş farklılıklarını tahlil eder.⁶¹ Başlangıçtan itibaren fakihler arasında ortaya çıkan farklı görüşleri derleyen eserler hilâfiyat literatürünü oluşturmaktadır. Bu eserler ilk dönemlerdeki ilmü'l-ihtilâf kavramının içeriğine sahiptir ve o anlayışın bir devamı mahiyetindedir.

Tabiîn döneminden itibaren ortaya çıkan ve büyük ölçüde önceki görüşlerin değeriyle ilgili olan, fetva verecek kişilerin seleflerinin görüşlerini bilmek durumunda oldukları şeklindeki kanaat⁶² farklı görüşlerin derlenmesi sonucuna götürmüştür. İlk dönem âlimlerinin görüşlerini bilme işi için kullanılan “ilmü ihtilâfı'l-ulemâ”, “ilmü ihtilâfı'l-fukahâ”, ya da “ilmü'l-ihtilâf” tabirlerinin yerini ileride muhtevaları biraz daha farklı olan hilâf veya hilâfiyat tabirleri almıştır.⁶³

Mezhep müdâfaası gibi gayeler derleme faaliyetini farklı görüşler arasında mukayese, bir mezhebn görüşünü savunma ve diğerlerini zayıf

⁵⁸ Koca, *Ebû Zeyd ed-Debûsî*, s. 25.

⁵⁹ Koca, *Ebû Zeyd ed-Debûsî*, s. 31.

⁶⁰ Özen, *Hilâf*, XXVII, 536.

⁶¹ Saçaklızâde, s. 143.

⁶² Ebû Tâlib el-Mekkî, 1,147, 160.

⁶³ Kâtip Çelebî, II, 1617; Özen, *Hilâf*, XXVII, 533.

gösterme gibi bir mecraya götürmüştür. İlk dönemlerde Ebû Yûsuf'un *İhtilâf-ü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* adlı eseri gibi mezhep kaygısı gütmeyen isabetli olan görüşü ortaya çıkarmayı amaçlayan mukayeseli çalışmalar da mevcuttur.

Bu çalışmalar farklı şekillerde yapılmıştır. Bazıları ihtilâflı olan konuları derlerken bazıları ihtilâf edilenler yanında ittifak edilenleri de toplamıştır. Bir kısım eserlerde bir müctehidin diğer müctehidlerden ayrıldığı görüşler bir araya getirilmiştir.⁶⁴

Doktrinde fıkıh adına birtakım görüşler ileri süren herkese aynı ölçüde değer atfedilmediği için hilâf eserlerinde büyük fakihlerin görüşlerine yer verilmiştir.⁶⁵

Fakihlerin karşılaştıkları bir meseleye, bazen farklı, bazen de aynı delillerden yola çıkarak, farklı hükümler verdikleri görülmektedir. Bu türden farklılaşmanın sebeplerine dair çalışmalar bulunmaktadır.⁶⁶

Hilâfiyatın ortaya çıkış tarihi ictihad faaliyetinin durakladığı, bazı iddialara göre ictihad kapısının kapandığı ve işin tahrîcden öte gitmediği zamanlara rastladığı tahmin edilebilir.⁶⁷

Ebû Zeyd ed-Debûsî'yi (430/1039) hilâf ilminin kurucusu olarak niteleyen ilk biyografi yazarı İbn Hallikân olmuştur.⁶⁸ Hilâf müctehidle-

⁶⁴ Özen, Hilâf, XXVII, 533.

⁶⁵ Özen, Hilâf, XXVII, 534.

⁶⁶ Ünver, Ahmet Numan, s. 187; Dihlevî, Ahmed b. Abdurrahim, *el-İnsaf bi büryani esbâbi'l-ihtilâf*, Beyrut 1404; Ali El-Hafif, *Esbâbu ihtilâfi'l-fukahâ*, Kahire 1996; Mukri, Ahmed Muhammed, "Esbâbu ihtilâfi'l-fukahâ", *Mecelletu mecmâi'l-fikhî'l-islâmî*, c. VII, sy. 8, 1425/2004, ss. 39-68; Abdullah b. Abdurrahman el-Bessam, "el-İhtilâf fi mesâil'l-furu la yüsebbibu'l-firkate", *Mecelletu mecmâi'l-fikhî'l-islâmî*, c. II, sy. 2, 1425/2004, ss. 79-83; Halit Çalış, "Önemli Bir Fikhî Kaide ve Açıklaması: İhtilaftan Sakınmak Müstehabdır" (Ali en-Nedvi, *el-Kavâidü'l-fikhîyye*, 1999, (336-342 sayfaları arasında tercüme edilmiştir), *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (1995), ss. 213-218; Köksal, İsmail, "Fikhî Mezhepler Arasındaki Usûl Farklılıkları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. VI (2000), Şanlıurfa, s. 43-82; Abdülkerim Zeydan, Hilâf İlmî ve İslâm Hukukçularının Hukukî İhtilaflarının Sebepleri", trc. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (1999), Sivas, ss. 273-290; Mezheplerin ortaya çıkışı ve ihtilâf sebepleri ve bu konuda çeşitli müelliflerin kanaatleri için bkz. Kudûrî, *el-Mevsûâtü'l-fikhîyyetü'l-mukârene, et-Tecrid* (thk., Muhammed Ahmed Sirac, Ali Cuma), Kahire 2004, I, 29-31 (neşredenin mukaddimesi); Halil Akdemir, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilâf Nedenleri, Alanları, Boyutları, Çözüm Yolları*, İstanbul 2010.

⁶⁷ Özen, Hilâf, XXVII, 530

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

rin görüş ayrılıklarının bir araya getirilmesi ise bu çabaların erken bir dönemde, hicri II. yüzyılın ortalarında başladığı bilinmektedir. Evzaî'nin Siyer'i, Ebû Yûsuf'un *er-Red âlâ siyeri'l-evzâî*'si bu konuda ilk örnekler olarak gösterilebilir. İbnü'n-Nedîm, Abdullah b. Zekvân'ın (174/790) *Kitâb-ü reyî'l-fukahâ'i's-seb'a min ehli'l-medîne ve mahtelefû fih* adlı eserinden söz eder.⁶⁹ Tahâvî'nin *İhtilâfü'l-ulemâ* adlı eserleri Debûsî'den önce yazılmış mukayeseli fıkıh kitaplarıdır. Hilâf mezhep savunması olarak ele alındığında bu tür kitap telifi de Debûsî'den önce başlamıştır.⁷⁰

Ahmed b. Hüseyin el-Berdaî'nin (317/930) *Mesâ'ilü'l-hilâf*, er-Rüstûğfenî'nin *Kitâb fi'l-hilâf*, Muhammed b. Ahmed en-Neseffî'nin *Ta'lîka fi'l-hilâf*⁷¹ adlı eserleri Debûsî'den önceki eserlerde "hilâf" isminin kullanıldığını göstermektedir. Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*'da mezhep müdâfaası yapmaz, görüşleri verir. *el-Esrâr* adlı eseriyle Debûsî'nin Hanefîler ve Şâfiîler arasındaki hilâfı başlattığı ifade ediliyorsa da bunu belirten İbn Hallikân bile Debûsî'nin hilâf ilminin kurucusu olduğu yönündeki kanaatini belirttikten sonra onun eserleri arasında *el-Esrâr* ve *et-Takvîmü'l-edille*'yi sayar,⁷² *Te'sîsü'n-nazar*'a temas etmez. Kudûrî, aynı mahiyetteki *et-Tecrîd*'i (405/1015) muhtemelen önce yazmıştır.⁷³ Bu bilgilere rağmen, ona hilâf ilminin kurucusu ünvanını kazandıran husus şu olabilir: Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'ı iki yönüyle yenilik getirmektedir. *İhtilâfü'l-fukahâ* tarzı eserlerde görüşler fıkıh babları esas alınarak kaydedilirken Debûsî müctehidleri ikili olarak gruplandırmış ve görüşleri birbirine mukabil biçimde ortaya koymuştur. Fikhî kaidelerdeki görüş ayrılıklarından hareketle âlimlerin ihtilâflarını sınıflandırıp bu ayrılıkların fikhî meselelere nasıl yansıdığını göstermiştir. Hilâfiyat literatürü içinde gösterilen eserlerin büyük kısmı meseleler açısından mezhep müdâfaası-

⁶⁸ İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir b. Hallikan, *Vefeyâtü'l-âyân*, (thk., İhsan Abbas, Beyrut bs., III, 48. Zehebî ve Kureşî bu bilgiyi aktarmışlardır. Bkz. Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyer-i âlâmi'n-nubelâ*, (nşr. Hassan Abdulmennan), Lübnan 2004, II, 2445; Kureşî, Abdulkadir b. Muhammed, *el-Cevâhiri'l-mudiyeye fi tabakâti'l-hanefiyye*, (thk. A. Muhammed el-Hulv), Riyad 1993, II, 499-500)

⁶⁹ İbn Nedim, Muhammed b. İshak, *Fihrist*, (thk. Rıza Teceddüd), bs., s. 282.

⁷⁰ Bkz. Özen, Hilâf, XXVII, 532.

⁷¹ Özen, Hilâf, XXVII, 533.

⁷² İbn Hallikan, III, 48.

⁷³ Bkz. Özen, Hilâf, s. 532.

nı konu edinen eserlerdir. Debûsî'nin hilâf ilminin kurucusu olarak gösterilmesi tarihî açıdan çok sağlıklı görünmemektedir.⁷⁴

5. HİLÂF İLMİNİN YÖNTEMİ

İtikadî ve fikhî mezheplerin teşekkülünden itibaren kelâm ve fıkıh usulü âlimleri tartışma kurallarını düzenleyen kitaplar yazmışlardır. İbn Haldûn'un cedel ilminde Pezdevî metodu⁷⁵ ve Amidî metodu olmak üzere farklı iki metot bulunduğu şeklindeki ifadesi sonraki kaynaklarda genellikle benimsenmiştir. Pezdevî metodu nas, icmâ ve istidlal gibi şer'î delillere mahsustur. Amidî metodu, hangi ilimden olursa olsun bir görüşü kanıtlamak üzere ortaya konulan bütün delillere şamildir ve istidlal ağırlıklıdır.⁷⁶ Amidî'nin ve onun yöntemini benimseyen birçok müellifin eseri günümüze ulaşmıştır. Amidî her ilimde geçerli delilleri ele almış, bunların bir görüşü savunmada nasıl kullanılacağını anlatmıştır.⁷⁷

Hilâf konusunda yazılan kitapları bir başka açıdan da iki kısma ayırmak mümkündür: Mezhebinin üstünlüğünü ispat maksadıyla yazılanlar. Her mezhebin bilginleri gerçeğe en uygun hükmün kitab, sünnet, kıyas gibi delillere göre tesbitini ve teyidini temin için yazılan kitaplar vardır.⁷⁸

Bir başka ifadeyle hilâf literatürüyle alakalı farklı yöntemleri şöyle sıralayabiliriz: Mezheplerin usûl ve kavâide dair ihtilâflar misalleriyle zikredilir; bazı eserlerde tercihte bulunmaksızın furûu fıkha ait ihtilâflar delilleriyle birlikte zikredilir; tercihte bulunulmaz. Bazı eserlerde ihtilâflar delilleriyle ele alınarak tercihte bulunulur. Bu yöntemlerin her biri eserlerin tanıtımı esnasında örneklendirilmiş olacaktır.

Mezheplerin delillerine yer veren eserlerde bir konu hakkında kullanılan nasların ve bu naslardan hüküm çıkarma yöntemlerinin farklılık

⁷⁴ Özen, Hilâf, XXVII, 533; Benzeri kanaatler için bk. Koca, *Ebû Zeyd ed-Debûsî*, s. 36.

⁷⁵ Ali b. Muhammed, el-Pezdevî (482/1010) Nesef yakınlarında Pezde'de dünyaya gelmiştir. Buhâra'da kadılık yapmıştır. Tebriz'de vefat etmiştir. Bk. Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, Ankara 2013, s. 57.

⁷⁶ Özen, Hilâf, XXVII, 528.

⁷⁷ Özen, *Hilâf*, XXVII, 532.

⁷⁸ Karaman Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 2011, s. 259.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

arz ettiği dikkate alındığında, bunların herkes tarafından kabul gören yegâne delil veya yöntem olmadığı söylenebilmektedir.⁷⁹

Hilâf farklı mezhepler arasında geçtiği gibi, aynı mezheb içerisinde de olabilmektedir. Debûsî'nin *Te'sisü'n-nazar*'ı ve Necmeddin en-Nesefî'nin *Manzûme*'si, Kudûri'nin *et-Takrîb fi'l-mesâli'l-hilâfiyye beyne ebî hanîfe ve ashâbih* eseri mezhep içi hilâfa yer veren eserlerdir.⁸⁰

6. HİLÂF İLMİNİN FAYDASI

Hilâf kitaplarında fakihlerin görüşleri açık ve veciz bir ifadeyle verilir ve kimin buna muhalif olduğu belirtilir ve tartışma "mesele" başlığını taşıyan bu kısa metin üzerinde yürütür.⁸¹ Hilâf ilmi, fıkıh meselelerini bilmeye yarayan kuralları içerir, fıkıh problemi çözme amacı gütmeyiz. Fıkıh usûlündeki istinbat amacı hilâf ilminde hilâf problemlerinin bina edilmesine dönüşmektedir.⁸²

Hilâf kitaplarını tetkik eden bir kimse fakihlerin ve müctehidlerin ihtilâflarının kaynaklarını anlar, tartışma alanı olarak gördüğü yerlerde, sözü düzgün kullanmaya ve delilleri kuvvetlendirmeye çalışır. Böylece, meseleleri ezberleme ve onların kaynaklarını öğrenme yolu kolaylaşır, bu meseleler üzerine başkalarını kıyas etmeleri mümkün hale gelir.⁸³

Müctehitlerin ihtilâflarını ve ihtilâf sebeplerini öğrenmek, aralarında ihtilâfa rağmen hepsinin Allah'ın Kitabı ve Rasulü'nün sünnetini şaşmaz düstur ve hakem oluşunda ittifak ettiklerini kavramaya vesile olur. Hilâf ilmi Kitap, sünnet, icmâ ile ictihatların bağlantısının ortaya konulması açısından önemlidir. Bu ilim fikhî mezheplerin gereği gibi değerlendirilmesine katkı sağlar. İhtilâfların ve delillerinin bilinmesi fikhî hükümlerin tek bir görüş etrafında sıkıştırılmasının imkânsız oluşunu ortaya koyar.⁸⁴

⁷⁹ Ünver, s. 187.

⁸⁰ Leknevî, Muhammed Abdulhay, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, Beyrut 1998, s. 31; Özen, Hilâf, XXVII, 534.

⁸¹ Bkz. Ömer b. İshak el-Gaznevî, *Zübdetü'l-ahkâm fi ihtilâfi'l-mezâhibi'l-eimmeti'l-erbaati'l-âlâm*, (thk. A. Nezir el-Mizzî, Beyrut 2001, Özen, Hilâf, XXVII, 529.

⁸² Özen, Hilâf, XXVII, 530.

⁸³ ed-Debûsî Ömer b. İsa, *Te'sisü'n-nazar* (thk., M. M.el-Kabbanî), Beyrut bs., s. 9-10.

⁸⁴ Ünsal Ahmet, A.Ü Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2009, s. 214-215.

Hilâf ilmi gerçeğe ulaşmak, bir mezhebin sistematik ve metodolojik bütünlüğünü ve tutarlılığını test etmek için kullanıldığında yararlı sonuçlar verebilir. İmamların hareket noktalarını ve delillerini bilme, ilgilenip mütalaa edenleri istidlale yatkınlaştırma açısından hilâfiyatın yararlı kabul edilir.⁸⁵ Hilâf ilmi, fıkıh mezhepleri arasında bütün olarak veya kısmen karşılaştırma yapan bir ilim olduğu için bu sayede müctehidlerin icthatları ve icthat kaynakları tanınmış olacağı gibi istidlal usulleri hakkında bilgi edinilmiş olur. Kaynakların ve metotların değerlendirilmesi yanında müctehidlerin metotlarına uygun davranıp davranmadıklarını test imkânı da bulunmaktadır.⁸⁶

Mezhep müdâfaasına yönelik olarak mukallitlerce geliştirildiği biçimiyle hilâf ilminde, objektif kriterlerle görüşlerden birini diğerine tercih etme değil bir mezhebi üstün kılma hedefi gözetilir. Hilâf ilmi, mezhebin iç tutarlılığını ortaya koymak suretiyle kurumsal bir bütün olarak ayakta kalmasını sağlama işlevi görmektedir. Hilâf ilmi fıkıh kavramlarının tanımlanması, muhtevalarının ortaya konulması ve olgunlaştırılmasında önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Mezhebi savunmanın ön planda olması ise müellifleri bu hedefi gerçekleştirmek için muhtelif disiplinlerden istifadeye yönelmiş ve böylece pek çok ilimden faydalanma yolu açılarak fıkıhın hareket dairesi genişletilmiştir. Savunulan görüşün doğruluğunu ispatlamak amacıyla onun pratik faydaları ve hikmetleri üzerinde durulmuş ve bu yolla İslâm hukuku meselelerinin felsefesi yapılmıştır. Bu ilim muhalif mezhepleri anlama, muhalifle konuşma ve diyalog kurmanın bir yolu olmuştur. Zamanla mezhep taassubu kırılarak diğer mezheplerden günlük uygulamalarda istifade kapısı aralanmıştır.⁸⁷

Hilâfı bilen kimse imamların icthatlarının kaynaklarını ve delillerini öğrenir. Hilâf, makâsıdu's-şerîayı idrake yardım eder. Çünkü ihtilâf durumunda tercih edilen icthad hilâf sayesinde insana huzur verir. Çünkü hilâfçı mensubu olduğu mezhep imamının icthadını tashih eder. İctihadı sahih yol ve güçlü delil üzerine bina eder.⁸⁸

⁸⁵ İbn Haldûn, 1067-1068.

⁸⁶ Özen, *Hilâf*, XXVII, 535.

⁸⁷ Özen, *Hilâf*, XXVII, 536.

⁸⁸ Üsmendî, *Tarîkatu'l-hilâf beyne'l-eslâf*, tahkik edenin takdimi, 23.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

7. HİLÂF İLMİNE GETİRİLEN ELEŞTİRİLER

Mezhepler arası icthad ve usul farklılıklarını ve mezheplerin birbirine karşı eleştirilerini konu edinen hilâf ilmi, İslâm hukuk ve kültür tarihinde bazı eleştirilere uğramıştır.

Hilâf ilminin tarihi seyri içerisinde mezhepler arasındaki karşılaştırma ve ilişki, tercih edilen mezhebin kavramı, kurumu ya da verdiği hükmün isabetli, karşı mezheplerin hatalı ve zayıf olduğu şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yaklaşım hilâf ilminin karakteri haline gelmiştir. Bu sebeple İslâm mezheplerine ait kurum, kavram ve hükümlerin benzerlik ya da farklılık bakımından birbiriyle sadece karşılaştırılmasını yapma seviyesine çıkılamamıştır.⁸⁹ Hilâf ilminin ilk örnekleri sayılabilecek ihtilâf kitapları bu yaklaşımın dışındadır. Bu eserlerde fakihlerin icthad ve delilleri ve muhalif sayılan müellifin icthad ve delilleri verilir, üstünlük anlamında bir değerlendirme yapılmaz. İslâm kültür tarihçilerinin vakıayı dikkate alarak hilâf tanımı geliştirdikleri düşünülürse müelliflerin mezhepleri sadece karşılaştırma yapmak için hüküm, kavram ve kurumları inceledikleri söylenemez.

Hilâf eserlerinde taraflar arasında tartışmalara da rastlanır. Farklı görüş sahibinin "muhalif" ve "hasım" gibi ifadelerle anıldığı hilâf eserlerinde mezheplerin ayrıldıkları noktalar ön plana çıkarılmakta ve taraf olunan mezhep görüşleri savunulmaktadır. Farklı görüşler, hakikatin bulunmasına yardımcı olup ilme katkıda bulunacakken taassubun hâkim olduğu ortamlarda ayrılığa sebep olmuştur.⁹⁰ Mesela Kudûrî önemli bir hilâf müellifidir. O'nun bulunduğu dönemde mezhep taassubu alabildiğine yayılmıştır. Hatta mezhepler arası intikal bir dinden diğerine geçmek gibi değerlendiriliyordu. Mezhep çatışmaları baş göstermişti.⁹¹ Bu durumda Kudûrî'nin bazı eserlerinde olduğu gibi, yazılan hilâf tarzı bazı kitapları müsamaha, hoşgörü ve anlayış konusunda bir çağrı olarak da değerlendirmek mümkündür.

Gazzâlî açık biçimde hilâf konusunda yazılan kitaplara ve bu yönetime karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır. Gazzâlî, İhyâ'u ulûmi'd-

⁸⁹ Koca, *Ebû Zeyd ed-Debûsî*, s. 14.

⁹⁰ Özen, *Hilâf*, XXVII, 534.

⁹¹ Kudûrî, *tahkik edenin mukaddimesi*, I, 31.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

dîn'de bir bölüm açarak hilâf ilmini yerer ve onu zararlı bulur.⁹² Müslümanların farz-ı kifâye olmasına rağmen tıp ilmiyle uğraşmayıp bu ilmi zimmîlere bırakarak hilâfiyat ve cedel konularıyla meşgul olmalarından şikâyet eder.⁹³ Fıkıhın yalnızca hilâfiyat kısmıyla ilgilenenleri aldanmış kimseler sınıfından sayar. Ona göre bu kimseler için önemli olan üstün gelme ve böbürlenme amacıyla sadece mücadele, ilzam, hasmı susturma ve hakkı reddetme yollarını öğrenmedir.⁹⁴ Hilâf mezhep ilminde faydalı olmadığı gibi fıkıh zevkini de bozar.⁹⁵ Sahabe, tabiîn, İmam-ı Mâlik b. Enes, Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî, İmam Şafiî, Ahmed b. Hanbel gibi müctehidler fıkıh meseleleri üzerindeki tartışmalarını, sonra ortaya çıkmış olan fikhî tartışmalardan ayırır. Gazzâlî, ilk nesillerin tartışmalarının hakkı bulma ve ilimde yardımlaşma gayelerine matuf olduğunu söyler. Hakkı aramak için yapılan tartışma dinin kabul ettiği bir husustur ve farz-ı kifâyedir. Müctehid olmayanın yaptığı tartışmaların faydası yoktur. Mezhebi malumdur; kendisine fetva sorulduğunda mezhep imamının görüşünü nakleder, ondan başkasıyla fetva veremez.⁹⁶ Gazzâlî'nin bu tenkitlerinin kendi çağında hilâf ilminin kazandığı yeni çehreye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷

Hilâf ilmiyle uğraşan kimse, mezhebini haklı gösterme amacıyla yola çıktığı için mensubu olduğu mezhebin zayıf delillerini güçlü göstermeye ve karşı tarafın güçlü olan delillerini zayıf çıkarmaya çalışır. Hilâf müellifleri bazen onlara yanlış görüş nisbet etmektedir. Bir kısım müctehid imamların bazı konulara dair görüşleri değişmiş olduğu halde ilk görüşlerinin eleştiriye konu edildiğine de rastlanmaktadır.⁹⁸

8. HANEFÎ MEZHEBİ HİLÂF LİTERATÜRÜ

Hilâf kitapları çoğunlukla Hanefî mezhebine mensup müelliflere aittir. Çünkü Hanefîler nazarında kıyas önemli bir yöntemdir. Onlar bu

⁹² Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u ulûmi'd-din* (thk. İbrahim Seyyid), Kahire 1994, I, 74.

⁹³ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 74.

⁹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 77.

⁹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 76.

⁹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 75.

⁹⁷ Özen, Hilâf, XXVII, 535.

⁹⁸ Özen, Hilâf, XXVII, 535.

sebeple nazar ve bahs ehlidir.⁹⁹ Hanefî mezhebinde hilâf ve cedel ile ilgili bazı eserler kronolojik olarak sıralanmış bulunmaktayız.¹⁰⁰ Müelliflerin isimleri, künyeleri, doğum yerleri gibi hayatlarından kısa bilgiler verildikten sonra bu eserler kısaca tanıtılmıştır.

8. 1. İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ

Kitabın müellifi Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim (182/798), Ebû Hanîfe'nin talebesidir. Kûfe'de doğmuştur. Abbasiler döneminde kâdi'l-kudâtlığa getirilmiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁰¹

Kitap genel olarak gasb, mehir, bey', da'va, muhayyerlik, vekâlet, şuf'a, icazet, itlaf, sulh, kefalet, vekâlet, şahadet, tezkiye, şirket, namaz, hacc, kısas, hudud bahisleri yer almaktadır. Konuyla ilgili Ebû Yusuf, önce Ebû Hanîfe'nin fetvasını arkasından aynı konuyla ilgili kendi fetvasını kaydeder. Arkasından akli ve nakli delillerini nakleder. "Bizim bu

⁹⁹ Üsmendî, *Tarîkatu'l-hilâf beyne'l-Eslâf*, tahkik edenin mıkaddimesi, 23.

¹⁰⁰ Kaynaklarda atıf yapılmasına rağmen muhtevalarıyla ilgili bilgiye ulaşamadığımız bazı eserlerini ve müellifleri kaydedelim: *Mesâilü'l-hilâf*, (Tunus, Zeytûne Kütüphanesi, nr. 1619) Müellifi Ahmed b. Hüseyin el- Berdaî (v. 317/929), hakkında bkz. Kureşî, I, 163-166; İbn Nedim, 6. cüz, 261; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993; III, 676; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 36.); *Cedel, er-Red ala usul-i'l-karamita* bkz. Kasım b. Kutluboğa (879/1474), *Tacu't-terâcim*, (tahkik M. H. Ramazan Yusuf), Dimeşk 1996; 319-320), kitabının müellifi Muhammed b. Muhammed Maturidî (v. 333/944)'dir. Bkz. Kureşî, III, 360-361; Özen "Mâturidî" , *DİA*, İstanbul 1998, XXVIII, 146.); *el-Hilâfiyât* bkz. Kureşî, I, 398; Kehhâle, I, 363; İsmail b. Hüseyin Beyhakî (402/1011) Hanefî fıkıh âlimidir. (Kureşî, I, 398; Kutluboğa, 134, Ömer Rıza, Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, Beyrut 1993I, 363; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 47); *Kitâbü'l-Muhtelef beyne Ebî Hanîfe ve-ş-İmam Şafî'nin yazarı* Abdullah b. Hüseyin en-Nâsîhî (v. 447/1055) hakkında bkz. Kureşî, II, 303-306; Kureşî, II, 305-306; Bağdadî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmau'l-Müellifin ve'l-Müslimin*, İstanbul 1951; I, 441; Kehhâle, II, 238; Tahsin Özcan, "Nâsihi", *DİA*, İstanbul 1998; XXXII, 394; Kitap Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehmi Efendi bölümü nr. 464' da kayıtlıdır; *el-Mebcut fi'l- hilâfiyat* ve yazarı Ömer b. Abdulaziz b. Maze Sadruşşehid (v. 536/1141) hakkında bkz. (Kureşî, I, 315-316; Kutluboğa, 104; Leknevî, 71; Kehhâle, I, 296; Bağdadî, I, 89; Özel, "Sadruşşehîd", *DİA*, İstanbul 1998; XXXV, 425; *er-Ravda ihtilâfi'l-ulemâ* (Taşköprizade, 648) yazarı Ahmed b. Muhammed el-Çaznevî (v. 593/1197) hakkında bkz. Kureşî, I, 315-316; Kehhâle, II, 562; Bağdadî, II, 783; Ahmet Akgündüz, "Gaznevî, Ahmet b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1998, s. 486; *et-Tarîkatü'l-Hasîriyye fi ilm'l-hilâf beyne's-şâfiyye ve'l- hanefiyye* (Bağdadî, I, 90; Dârü'l-kütübi'l-misriyye, nr. 366.) müellifi Mahmud b. Ahmed Hâsirî (v. 636/1238) hakkında bkz. Kureşî, III, 431-433; Kutluboğa, 286-287; Bağdadî, I, 90; Leknevî, 225; Kallek Cengiz, "Hasîrî, Mahmûd b. Ahmed", *DİA*, İstanbul 1998, XVI, 383).

¹⁰¹ Salim Öğüt, "Ebû Yusuf", *DİA*, İstanbul 1998, X, 260.

konuda delilimiz şöyledir” vb. ifadeyle bunun akli ve nakli olarak tahli-line geçer. İbn Ebî Leyla’dan bahsederken rahmetullahi aleyh şeklinde saygılı bir ifade kullanır.

Ebû Yusuf nikâh bahsinde bir fetvayı şöyle arz eder: Ebû Yusuf radyallahu anh dedi¹⁰² ki: “ Bir kadın mehri müsemma belirlenmeksizin evlense, sonra da zifaf vaki olsa, onun mehri mislinin miktarı kendi akrabalarından kadınlara göre belirlenir. Ebû Hanife ise emsal kadınlar kız kardeşleri ve amcakızlarıdır demiştir. Biz bunagöre hükmederiz. İbn Ebî Leyla şöyle demiştir: “Emsal teşkil eden kadınlar annesi ve annesinin kız kardeşleridir.”¹⁰³ Ebû Yusuf Ebû Hanife’nin fetvasını vermiş, tercihini belirtmiş sonra da İbn Ebî Leylanın fetvasını vermiştir. Tabir caiz ise konu tarafsız bir dille, itham etmeden arz edilmiştir.

8.2. İhtilâfü'l-ulemâ

Kitabın müellifi Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (v. 321/933), Mısır’da doğmuştur. Kahire’de vefat etmiştir.¹⁰⁴ Müellif eserinde 43 başlıkta 2322 meseleye yer vermiştir.¹⁰⁵ *İhtilâfü'l-ulemâ*’nın¹⁰⁶ Cessâs¹⁰⁷ tarafından yapılan ihtisarı *Muhtâsârul ihtilâfi'l-ulemâ* adıyla neşredilmiştir.¹⁰⁸

Tahâvî meseleleri arza Ebû Hanife’nin görüşleriyle başlar. Sonra bu konuda diğer mezhep imamlarının görüşlerini, hatta bugün müntesibi olmayan mezhep imamlarının görüşlerini verir.

Örnek olması bakımından bir konuyu iktibas edelim: “Fıtır sadakasının erken verilmesi hakkındadır: Ashabımız şöyle demiştir: “Fıtır sadakası fıtır gününün fecrinin doğuşu ndan önce verilmesi caizdir. İmam-ı Mâlik ve İmam-ı Şafî şöyle demiştir: “Bayramın ilk günü veya ilk iki günü.” Hişam er-razi Hasan b. Ziyad’ın şöyle dediğini rivayet etmiş-

¹⁰² Kitabı Ebû Yusuf’tan Muhammed ş-Şeybânî rivayet etmiştir. *İhtilâfu ebî hanîfe ve ibn ebî leylâ*, Ebû'l-vefa el-efgânî’nin takdimi, 6-7.

¹⁰³ Ebû Yusuf, s. 169.

¹⁰⁴ Kureşî, I, 220-224; Abdullatif b. Muhammed, *Esmâu'l-Kütüb el-Mütemminü li Keşfi'z-zunûn*, (tahkik M. Tanci), Mısır bty.; 34; Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, İstanbul 1998, XXXIX, 385.

¹⁰⁵ Kureşî, I, 398-399.

¹⁰⁶ İbn Hallikan, I, 71-72; İbn Nedim, s. 260.

¹⁰⁷ Cessas Ahmed bin Ali (305/981), Hanefi fıkıh âlimi. Rey’de doğmuştur. Bağdat’da vefat etmiştir. Leknevî, 53-54; Güngör Mevlüt, “Cessas”, *DİA*, İstanbul 1998, VII, 427.

¹⁰⁸ İbn Nedim, 6.cüz, 260; İbn Hallikan, I, 71-72; el-Kureşî, I, 220-224.

tir: "Fıtır gününden önce fıtır sadakasının verilmesi caiz değildir. Kurbanın da daha önce kesilmesinin sahih olmadığı gibi."¹⁰⁹ Zekâtın verilmesinin haram olduğu yakın akrabalarla ilgili fakihlerin kanaatlerini belirtti. Sonra kendi kanaati delilleriyle ortaya koyar.¹¹⁰ Zekâtın verilebileceği kişide bulunması gereken gelir seviyesinin en alt miktarı konusunda Hanefî mezhebi imamları 200 dirhem (bunun altında mal varlığı olan zekât alabilir) derken; diğer imamlar İmam-ı Mâlik 40 dirhem altında olmalı, Sevrî ve Hasab bin Hay 50 dirhem Ubeydullah b. Hasan 1 yıllık yiyecek içecek olmalı demiştir. İmam-ı Şafîî, "Fakirin ihtiyacını karşılayacak kadar verilir, bu onu fakirlik sınırından çıkarmış olur. Bu konuda bir miktar verilemez," der. Konuyla ilgili bir hadis şöyledir. "Abdulhamid b. Cafer babasından rivayet etmiştir: Müzeyne kabilesinden bir adamın rivayetine göre Resulullah şöyle konuşuyordu: "Kim müstağni durursa Allah da onu zenginleştirir. Kim iffetli olursa Allah da onu iffetli kılar. Kim de insalardan bir talepte bulunursa, 200 dirhem varsa çekinerek talepte bulunur." Resulullah bu hadiste 200 dirhemden bahsetti Bu da bizim ashabımızın kavline uygundur."¹¹¹ Arkasından Tahâvî diğer bazı delillerin hükümlerle alakalı olmadığına dair değerlendirmede bulunur.¹¹²

8.3. Mevsûatü'l-kavâidi'l-fikhîyye el-mukârane et-tecrîd

Kitabın müellifi Ahmed b. Muhammed Kudûrî (428/1037) Bağdat'ta doğmuştur, yine Bağdat'ta vefat etmiştir.¹¹³

Kitabın et-*Tecrid fi'l-hilâfiyat* şeklinde de kaydı vardır.¹¹⁴

Kitap furû-ı fikh sistemine göre tasnif edilmiştir. Kudûrî Hanefîlerle Şafîîler; Hanefî mezhebi içerisinde de Ebû Hanîfe ve İmameyn ara-

¹⁰⁹ Tahâvî, Ahmed b. Muhammed (361/933), *Muhtâsâr-u İhtilâfi'l-ulemâ* (ihtisar Ahmed b. Ali el-Cessas, (thk. A. Nezir Ahmed), Beyrut 1995; I,476.

¹¹⁰ Bkz. Tahâvî, I, 477.

¹¹¹ Tahâvî, I, 478-479.

¹¹² Tahâvî, I, 479.

¹¹³ İbn Hallikan, I, 78-79; Kureşî, I, 247-248; Leknevî, 57-58.

¹¹⁴ Zehebî, Muahmmmed b. Ahmed, *Siyer-i âlâmi'n-nubelâ*, (nşr. Hassan Abdulmennan), Lübnan 2004; II, 3091; Kutluboğa, 98; Kehhâle, I, 244; Cemâleddin Konevî bu esere *et-Tefrîd* adıyla şerh yazmıştır. bk. Kureşî, III, 435; İbn Kutluboğa, s. 71; Keşfü'z-zunûn, II, 1357, Leknevî, 58. Kallek Cengiz, "Kudûrî", *DİA*, İstanbul, 1998; XXVI, 321.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

sındaki ihtilâflı görüşleri delilleriyle beraber zikreder, genel olarak delillerin müzakeresini yapar, sonra tercihini bildirir.¹¹⁵

Her bölümü “kitab” başlığı ile ihtilâflı konularda alt başlıklar “mes’ele” başlıkları altında zikretmiştir. Neticede Hanefî mezhebînin icthadı savunuştur. Tecrid ismi, eserin delillerden değil, ihtilâflı olmayan meselelerden arındırılması sebebiyle olmasından kaynaklanmaktadır.¹¹⁶

Müellif Şafiî mezhebi müelliflerinin kanaatlerini arz ederken, görüşlerini ve delillerini tahlil ederken müsamahalı, ilmi tartışma ölçülerine riayetkâr, merhametli, görüşlerini reddederken nazik, delillerini arz ederken tahakküm edici olmayan bir üslubla, dikkatli ve itinalı bir üslub içerisinde tahlil eder.

Kudûrî ele aldığı konularda Hanefî ve Şafiî mezheplerinin görüşlerini, delillerini, itirazlarını konuya hâkim bir şekilde ortaya koymaktadır. Hanefî mezhebînin görüşlerinin neden tercih edilmesi gerektiğine dair ifadelerinden taassub denilecek kadar Hanefî mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷

Kitabın üslubu kolay, rahat okunur şekildedir. Kitabı okuyan kişi şu hissi kazanır. Hanefi ve Şafii mezheplerine mensup âlimler birer grup olarak aynı ortamda bulunmaktadır. Hanefîlerin görüşü açıklıyor, arkasından delillerini getiriyorlar. Şafiîler görüşlerini açıklıyor arkasından delillerini getiriyorlar. Bu haliyle kitap Hanefî ve Şafiî mezhepleri arasında özel olarak da Hanefîler arasında mukayeseli İslâm hukukunun önemli eserlerinden birisidir.¹¹⁸ Müellif bu eserde hanefîlere nisbet edilen re’ye dayalı bir mezhep olduğu iddialarını da çürütür. Hanefî mezhebînin görüşlerini şer’î naslara dayandırır. Hanefîlerin delilleri ve onların Şafiîlere itirazları dikkatle incelendiğinde onların da diğer mezhepler gibi görüşlerinin naslara dayandığı fark edilir.¹¹⁹

Kudûrî’nin müsamahalı ve konulara hâkim yaklaşımı eserini çağdaşı olan aynı mevzuda yazılmış başka eserlerle mukayese edildiği za-

¹¹⁵ Ünver, Kudûrî’nin et-Tecrid’inde Hanefîler İle İmam Şafiîlerin Nasslarla İlgili İhtilafları (Kitabu’n-nikâh Özelinde), *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sy. 25 (2015), ss. 181-203; 185.

¹¹⁶ Ünver, s. 185

¹¹⁷ Kudûrî, tahkik edenin takdimi, I, 33, 34.

¹¹⁸ Kudûrî, Tahkik edenin takdimi, I, 25.

¹¹⁹ Kudûrî, Tahkik edenin takdimi, I, 26.

man da daha iyi anlaşılabilir. Eserde, Şafiîlerin görüşlerini münakaşa ederken sadece hadislerin isnad, tarik ve ravilerini dikkate aldığı gibi metin tahlili de yapar. Meseleleri ele alırken ısrarla tartışma konusu bulmaya çalışmaz. Meseleyi ortaya koyarak, tercihini de belirtir. Bu haliyle okuyucuyu çözümsüzlüğe götürmez. Her iki mezhebin de görüşleriyle ilgili bolca deliller serd eder. Bu tavrıyla iki mezhebe de vakıf olduğunu göstermektedir.¹²⁰

Kitabın yöntemine örnek olarak bir meseleyi özetleyelim: Kudûrî “küçük çocuğun evlendirilme velayeti” başlığı altında şu fetvayı verir: “arkadaşlarımız şöyle demiştir: “Kardeş, amca ve sair asabe tarafından akrabalar çocuğu evlendirebilir.” İmam Şafiî demiştir ki: “Baba ve dedesi dışında kimsenin çocuğu evlendirmesi caiz olmaz.”¹²¹ Arkasından delillere geçer. Hanefîlerin delillerini ayet, hadis, sahabe kavli, akli delil olarak sıralar. Sonra muhatabın itirazına geçer, karşılıkla soru cevaplarla bu itirazlara diyalog şeklinde devam eder. İtirazlara da Bazen hadislerle cevap verir. Muhaliflerin delillerini de serd eder. Mesela bu konudaki bir değerlendirmesi şu şekildedir: “Darekutnî’de bu lafızlarla kaydedilen hadis tariki çok da olsa burada muhaliflerimize bir delil olamaz.”¹²² Sonra cevap diye açtığı başlık altında muhaliflerin delillerini tek tek tahlil eder. Hanefî mezhebînin kanaatini ortaya çıkarır.¹²³

Müellifin et-Takrîb isimli iki eseri olup birinde Ebû Hanife ve talebeleri arasında görüş ayrılıkları delilsiz olarak (et-Takrîbü’l-evvel), diğerrinde ise delilleri zenginleştirerek genişletmiştir (et-Takrîbü’s-sânî).¹²⁴

8.4. Te’sîsü’n-nazar fî ihtilâfi’l-eimme

Kitabın müellifi Abdullah b. Muhammed ed-Debûsî (430/1039), Semerkant’ta doğmuştur. Buhara’da vefat etmiştir.¹²⁵

¹²⁰ Kudûrî, Tahkik edenin takdimi, I, 27-28.

¹²¹ Kudûrî, 9.cüz, 4289.

¹²² Kudûrî, 9.cüz, 4295.

¹²³ Kudûrî, 9.cüz, 4289 vd.

¹²⁴ Kureşî, I, 248; Kutluboğa, 98; Leknevî, 58; Kehhâle, I, 244. Eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi nr. 18832’de kayıtlıdır.

¹²⁵ Zehebî, II, 2445; Zirikli, Hayreddin, *el-İlâm kamus-t- Terâcim*, Beyrut 2002, 15. baskı; IV, 109; Ahmet Akgündüz, “Debûsî”, *DİA*, İstanbul 1998, IX, 66.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar'*da¹²⁶ fıkıh mezhepleri arasında hukuk normları bakımından ortaya çıkan ayrılıkları değerlendirmeye tâbi tutmadan ele alır.¹²⁷

Debûsî, bu kitabı yazmaktaki amacının, fıkıh tahsili yapanların hilâf konularını kolayca ezberleyebilmelerini ve tartışma sırasında delilleri yerinde kullanabilmelerini öğretmek olduğunu söylemektedir.¹²⁸

*Te'sîsü'n-nazar'*ın bölüm başlıkları şöyledir. Birinci bölümde, Ebû Hânife ile Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî arasındaki ihtilâflar; ikinci bölümde Ebû Hânife ve Ebû Yusuf ile Muhammed eş-Şeybânî arasındaki ihtilâflar; üçüncü bölümde Ebû Hânife ve Muhammed ile Ebû Yusuf arasındaki ihtilâflar; dördüncü bölümde Ebû Yusuf ile Muhammed eş-Şeybânî arasındaki ihtilâflar; beşinci bölümde üç arkadaşımız ile Züfer arasındaki ihtilâflar; altıncı bölümde üç imamımız ile İmam-ı Mâlik arasındaki ihtilâflar; yedinci bölümde bizimle İbn Ebî Leylâ arasındaki ihtilâflar; sekizinci bölümde bizimle Muhammed b. İdris eş-Şafî arasındaki ihtilâflar.

“Meselelerin bina edildiği asıllar” hakkında başlığı taşıyan bölümden seçtiğimiz şu kısım kitabın yöntemini de ortaya koyacak niteliktedir: “İki yöne ayrılabilir bir hadise, iki asla göre uygulanabilir bir benzerlik gösterse; iki benzer hadiseye de hakkını vermek için, iki kısımdan her biri, ilgili asla göre tatbik edilir. Bu iki kısım birliktr, tek bir asla göre tatbik edilemez. Çünkü bu takdirde iki asıldan birine itibar edilip, diğeri terk edilmiş olur. Hâlbuki iki asla da birlikte itibar etmek daha uygundur.¹²⁹ Konuyla ilgili Debûsî'nin örneklerinden birisi şudur. “Bu genel prensibe göre, Ebû Hanife ve Muhammed eş-Şeybânî öyle demiştir: Amca ve kardeş, buluğa ermemiş çocuğu evlendirse; bu çocuk buluş çağına erdiği zaman evliliğini devam ettirmek veya bitirmek konusunda

¹²⁶ Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 489/1096), *el-İstîlâm* adlı eserinde Debûsî'nin görüşlerini tenkit etmiştir. Akgündüz, *Debûsî*, IX, 66; Ferhat Koca, *Te'sîsü'n-nazar'ı Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, adıyla tercüme etmiştir. Tercümenini girişinde hilâf ilminin tanımı, benzer bazı ilimlerle ilişkisi, bu ilmin doğuşu ve literatürü ile Debûsî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Metin tercümesi sırasında ise anlaşılmayan konular kitapta adı geçen ilim adamları, eserler ve hukuki kavramlar dipnotlarda açıklamış, ayet ve hadislerin kaynaklarını göstermiştir.

¹²⁷ Özen, *Hilâf*, XXVII, 536.

¹²⁸ Koca, *Ebû Zeyd Ed-Debûsî*, 65.

¹²⁹ *Debûsî*, 153.

muhayyerdir. Amca hem babaya hem de yabancıya benzer. Zira amcanın, küçüklerin malları konusunda velayet hakkı bulunmamaktadır.”¹³⁰ Burada amca babaya benzemesi sebebiyle nikâh akdi mevkuf olarak gerçekleşmiştir. Yabancıya benzemesi sebebiyle de çocuğun muhayyerlik hakkı bulunm aktadır. İki Asıl da birlikte değerlendirilmiş olmaktadır.

8.5. Mesâilî'l-hilâf fi usûli'l-fıkh

Kitabın müellifi Hüseyin b. Ali. Saymerî (436/1045) Saymer'de doğmuştur. Cessas'ın öğrencilerinden fıkıh okumuş, Medain ve Bağdat'ın Kerh bölgesinde kadılık yapmıştır. Bağdat'da vefat etmiştir.¹³¹

Kitap,¹³² Hanefî fıkıh usûlünün erken dönem Irak Hanefîleri'nden günümüze ulaşan iki usûl kitabından biridir. Saymerî, hilâf üslûbu içerisinde 133 usul meselesini ele aldığı eserinde Kerhî ve Cessâs çizgisine bağlı kalmıştır. İki âlimin kendi aralarında veya başka Hanefîler'le ihtilâflı oldukları konularda ikisinden birinin görüşünü benimsemiştir. Eserde fıkıh usûlünün temel konularıyla önemli meseleler işlenmektedir. En çok kıyasla ilgili meseleler üzerinde durulmuştur.¹³³

Kitabın özelliğini ortaya koymak için sahabe tanımı konusunda müellifin açıklamalarını verelim: “mesele: Sahebe tanımı”. “Bize göre Nebî (s.a.s.)'i gören onunla birlikte olan ister hadis rivayet etsin ister rivayet etmesin; ister bir şey öğrensin ister öğrenmesin o sahabedir. Cahiz şöyle demiştir: “Resulullah' ile birebir konuşan ve ondan bir şey öğrenene sahabe denir.” Bazı insanlar da şöyle demişlerdir: “Resulullah'ı gören ondan en az bir hadis rivayet edene sahabe denir.” Bu konuda delilimiz şudur: “İnsanların bu konuda sahabe ismini verme konusunda âdeti şudur: Bir insan Resulullah ile birlikte olur, aralarında bir mani olmaz ise, mesela elçilerin gelişine veya temsilcilerin karşılanmasına şahitlik etmek gibi bir anda bile bulunsa, Resulullah'ı sadece görmesi ve duyması sahabe diye tanımlanması için yeterlidir. Durum böyle olunca birliktelik yeterlidir. Mesela Abdullah b. Zübeyr ve onunla birlikte olanlard sahabe ol-

¹³⁰ Debûsî, 154-155.

¹³¹ Kureşî, II, 116-118; Kehhâle, I,629; Tuncay Başoğlu, “Saymerî, Hüseyin b. Ali”, *DİA*, İstanbul 1998, XXXVI, 215.

¹³² Kitabın bir başka ismi şöyledir: *Mesâil'l hilâf fi usûli'l-fark*, bkz. Zirikli, II, 245.

¹³³ Saymerî, Hüseyin b. Ali, *Mesâil'l hilâf fi usûli'l-fıkh* (nşr Abdülvahid Cehdani, doktora tezi, Cehdani' nin doktora tezinin ikinci kısmını oluşturmaktadır), Universite de Provence-Aix-Marseille,1991; Başoğlu, Saymerî, XXXVI, 215-216.

dukları halde bazı insanlkar onlardan hadis rivayet etmekten kaçınmışlardır. Oysa hadis rivayet edilmemesi onların da sahabe diye isimlendirilmemelerine mani değildir.(...) ¹³⁴ “Mesele: Hadis almak caiz olan sahabe hakkındadır” Müellif bu konuda Bir kimsenin sahabe olduğunun bilinmesinden sonra ondan hadis almak caizdir.. Bazı insanlar diyorlar ki: “Yalan söylediğinden emin olmadığımız kişiden hadis almak caizdir. Yine yalancı olduğu ortaya çıkmış birisinden hadis almak caiz değildir. Çünkü yalancı olmak çirkin bir fiildir. Buanlamda yalan söylemesinden emin olamayacağımız için ondan haber vernmek caiz değildir. Şöyle itiraz edilse: “ Resulullah’dan haberivahid rivayetiyle ameli bazen vacip görüyorsunuz. Ravi yalan söylemiş ise?” Ona şöyle cevap verilir: “Fiil haber gibi değildir. Fiilde sıdk ve kizb ayrımı doğru sahih olmaz. Ancak Bu ayrım haberde olur.(...) Görmez misin Allah bize ikisinin de zahiri durumu adaletli olduklarını gösterdiği takdirde iki şahitle hüküm vermemizi Allah emretmiştir. Oysa onların yalancı olmaları da mümkündür.”¹³⁵ Misalde görüldüğü gibi müellif konuyu aklî delillerle izah etmiş, sonra naklî delillere de atıfta bulunmuştur. Farklı düşünceleri cedel yöntemiyle değerlendirmiş, fakat kimi muhatab aldığını bizzat isim vererek kaydetmemiştir. Konular soru-cevap halinde devam ederken bazı itirazlar mesele şeklinde alt başlık olarak verilmiştir.

8.6. el-Manzumetü'n-nesefîyye fi'l-hilâf

Kitabın müellifi Ömer b. Muhammed en-Nesefî (537/1142) Nesef şehrinde doğmuş, Semerkant'ta vefat etmiştir. ¹³⁶

Kitap, muhtâsâr bir fıkıh metni olup Ebû Hanîfe, İmam-ı Mâlik, Ebû Yûsuf, Züfer b. Hüzeyl, Muhammed eş-Şeybanî ve İmam-ı Şâfiî'nin görüşlerini içermektedir. Eser muhtevasının özlü oluşu, tertibi ve dilinin sadeliği dolayısıyla medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, şerhleri ve ihtisarları yapılmıştır.¹³⁷

¹³⁴ Saymerî, 182-183.

¹³⁵ Saymerî, s. 183-184.

¹³⁶ Kureşî, II, 657-660; Kehhâle, II, 571; Ayşe Hümeýra Aslantürk, “Nesefî, Necmeddin”, *DİA*, İstanbul 1998, XXXII, 571.

¹³⁷ Eserin bazı şerhleri şunlardır: Üsmendî (552/1157)'ye ait eser kaynaklarda *Hasrû'l-Mesail ve kasrû'd-dela'il* (Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr.117.) adıyla, ayrıca *Muhtelifü'r-rivaye fi şerhi'l Manzume* (Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, nr. 874-875) ve *Avnü'd-diraye ve Muhtelifü'r-rivaye fi şerhi'l-Manzume* şeklinde geçmektedir (Süleymaniye

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

el-Manzûmetü'n-nesefiyye on bölümden meydana gelmekte ve her bölümde bir imamın diğer imamlarla olan görüş ayrılıkları sıralanmaktadır. Birinci bölümde Ebû Hanîfe'nin, ikinci bölümde Ebû Yûsuf'un ve üçüncü bölümde Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşleri ayrı ayrı anlatılmakta, sonra Ebû Hanîfe'nin Ebû Yûsuf, ardından Muhammed eş-Şeybânî ile birleştikleri görüşler, Ebû Yûsuf ile Muhammed eş-Şeybânî'nin ittifak ettikleri görüşler, bu üç İmamın birbirinden ayrıldığı görüşler, sonra da İmam-ı Mâlik, Züfer b. Hüzeyl, İmam-ı Şafîî'nin görüşleri birer bölümde anlatılmaktadır. Eserde Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer verilmez. İmamların ictihadları, her bölümde fıkıh kitapları sistematığı içerisinde namaz, oruç, hac, zekât, hudûd... gibi başlıklar (kitab) halinde verilmektedir. Mezhep içinde tercih edilen görüşler de belirtilmiştir. Bu çalışmanın, Ebû Zeyd ed-Debûsî'ye nisbet edilen Te'sîsü'n-nazar adlı eserle benzer bölüm başlıklarını taşımaktadır.

Örnek olarak birinci babın konularını verebiliriz.1.bab: Namaz, zekât, savm, menasih, nikâh, talak, Hak, mukateb, eyman, hudud, seriha, gasb, vedia, sayd ve zebaih, buyu, sarf, şuf'a, kısme, da'va, ikrar, vekale, kefalet, sulh, rehn, ikrah, vesaya, feraiz başlıkları bulunmaktadır.

8.7. Tarikatu'l-hilâf i fi'l-fıkh

Müellif Muhammed b. Abdulhamid el-Üsmendî (552/1157) Semerkand'ın Üsmend köyünde doğmuştur. Buhara'da vefat etmiştir.¹³⁸

niye Kütüphanesi, Damad İbrahim, nr. 573); *Muhtelefu'r-rivaye*, ûşî Ali b. Osman (575/1179), tarafından yapılmıştır (Kâtip Çelebî, II, s.1868). Uşi hakkında bkz. Kureşî, 583; Kutluboğa, 213; Kehhâle, II,469; Zirikli, IV, 310; Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, İstanbul, 1998, XI, s. 73; *El-Hakâik şerhi* Lü'lûi tarafından yazılmıştır (Süleymaniye Ktb., Carullah, nr. 747-749 Lü'lûi hakkında bkz. Kureşî, 449-450; Kutluboğa, 293; Leknevî, 345;Kehhâle, III, 828;; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 112); *el-Musaffâ* müellifi Abdullah b. Ahmed Neseî (710/1310), *el-Musaffâ fi'l-hilâf* (Kehhâle, II, 228-Süleymaniye Ktb., Carullah, nr.746) hayatı hakkında bkz. Kutluboğa, 175; Leknevî, 172; Kehhâle, II, 228; Murtaza Bedir, "Neseî, Ebû'l-Berekât" *DİA*, İstanbul 1998; XXXII, 567; İbrahim b. Mustafa el-Melifidevi eseri hicri 732 yılında Türkçe'ye tercüme ve şerh etmiştir. Bkz. A. Azmi Bilgin, *Nazmü'l-hilâfiyyât Tercümesi*, Ankara 1996; *en-Nuru'l-Müstenir*'in müellifi Haddad Ebû Bekir b. Ali (800/1397) için bkz. Kehhâle I, 443.; Kutluboğa, 142; Leknevî, 241; Ebûbekir Sifil, "Haddâd", *DİA*, İstanbul 1998, XIV, 553.

¹³⁸ Kureşî, III, 208-209;Kutluboğa, 244; Davut İltaş, "Üsmendî", *DİA*, İstanbul 1998, XLII, 388.

Üsmendî mesele başlığı altında fetvayı kısa, veciz ve anlaşılır bir şekilde kaydeder. Arkasından kısa bir izaha geçer. Sonra “bize göre” ifadesiyle Hanefî mezhebinin görüşlerini ortaya koyarak delillerle izah eder. Fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlenen eser, Hanefî mezhebi içindeki farklı görüşler yanında, Hanefî ve Şafiî mezhepleri arasında ihtilâflı 203 civarında meseleyi içermektedir. Müellif mezhebin görüşünü savunmak ve muhalif görüşleri reddetmek için cedel usulünü kullanmakta, akli gerekçelere yer vermektedir.¹³⁹

Kitabın özelliğini ortaya koymak için nikâh bahsinden bir meselede müellifin açıklamalarını verelim: “Mesele: “Baba bekâr balığ olmuş kızını nikâha zorlayamaz.” İzahı şudur: Çünkü bu nikâh velayete gerek kalmaksızın gerçekleşmiştir. Balığ dul kızın nikâhına kıyasla nafiz olmaz. Şöyle itiraz edilebilir: “Nikâhtaki velayet vekayet altındaki kişinin maslahatio ve onu gözetleme şartıyla kayıtlıdır. Velayet haklarını takip etmek üzeredir. Bu nikâh da ise haklarını koruma durumu yoktur. Kişi akli ve ilmi ile bir başkasının bu konuda kendisi ile ilgili tasarruflarını değerlendirir ve reddedebilir.” İtiraz: İhtiyat olarak bişr bakıma sabit olan bir durum (veleyet yetkisi) her bakıma sabit olur.” Bize göre durum şudur: Biz buluş çağındaki birisinin asli olarak sahip olunması (velayet anlamında) nı nefy etmişsek, yetki mahallininin yokluğu sebebiyle kendi başına nikâh yapabileceğine dair de hüküm gerekir.”¹⁴⁰ Konu akli olarak izah edilmiş, külli kaidelere değinilmiş, muhatabların ismi ve görüşleri ayrıntılı olarak verilmemiştir. Kimi meselelerde delil verildiği de olmaktadır.¹⁴¹

8.8. İsarü'l- insâf fi âsâri'l-hilâf

Kitabın müellifi Şemsuddin Yusuf b. Ferağlı (654/1256) Bağdad'da doğmuştur. Bazı kaynaklarda Kızıoğlu nisbeti de geçmektedir. Dedesi meşhur âlimlerden Ebu'l-ferec Cemalüddin b. Ali b el-Cevzi'dir.¹⁴² Dımaşk'ta vefat etti ve orada defnedildi¹⁴³

¹³⁹ Üsmendî, Muhammed b. Abdulhamid, *Tarîkatu'l-hilâfi fi'l-fıkh* (thk. M. Zeki Abdülber, Kahire 1410/1990, (thk. A. Muhammed Muavvaz), Beyrut 1992.

¹⁴⁰ Üsmendî, s. 96.

¹⁴¹ Üsmendî, 96 vd.

¹⁴² Kızıoğlu, İsar, tahkik edenin notu, 7.

¹⁴³ İbn Hallikan, III, 142; Ali Sevim, “Sibt İbnü'l-cevzi”, DİA, İstanbul 2009, XXXVII, 87-88.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

Kitap, ibadet, ukubat ve muamelat konularında çokça müracaat edilen bahislerini ihtiva eder. Muhtasar olarak yazılmıştır. Fakihlerin ihtilafları ve bunların sebepleri konusunda bir fikir vermektedir. Kitap 36 konu ihtiva etmektedir. Başlıklar arasında 226 mesele bulunmaktadır.

Müellif hanefîlerin meşhur fetvalarını eserine almıştır. Mezhepler arasındaki delil olarak kullanılan ihtilâflı hadislerde tercihte bulunmuştur. Fetva ile ilgili hadis yoksa Kur'an'dan delil bulmuştur.¹⁴⁴ Kitabın tertibi fıkıh kitapları gibi, konular mesele olarak telif edilmiştir.

Müellife ait bir kitap daha bulunmaktadır:¹⁴⁵ *Vesâilü'l-eslâf ilâ Mesâilü'l-hilâf*.

Şemsuddin Yusuf bu eserde Hanefî mezhebinin görüşünü "inde-na" Şafîîlerin görüşünü ise "indehu" ifadesiyle verir. Bazen mezhep içerisinde Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî ve Züfer'in icthatlarını da ayrıca verir. Delilleri vermeye Hanefî mezhebinden başlar. Önce nakli delilleri verir. Sonra da akli delillere geçer. Sonra hasım tarafın itirazlarını ortaya koyar. Varsa onların makul delillerini kabul eder. Münâzara ve bahs üslubuyla itirazlarına cevap verir.¹⁴⁶ Müellif Hanefî ve Şafîî mezhepleri arasında bariz bir şekilde ihtilâf olan konuları ele almış, bir fıkıh kitabında olan bütün konunun bahisleri ele almamıştır. Namaz gibi. Burada namazla ilgili bütün bahislere yer verilmemiştir.

Üsmendî ile Şemsuddin Yusuf'un eseri arasında örnek, yöntem ve üslup benzerliği dikkat çekecek derecededir. Üsmendî'nin eserinde 32 kitaba(başlık) karşılık Şemsuddin Yusuf'un kitabında 37 kitab bulunmaktadır. Bu ikinci kitabda ilave bahisler şunlardır: İstihsan, taharri, sellem, hacc, salat bahisleridir. Üsmendî 202 meseleyi izah ederken mesele sayısı karşılık Şemsuddin Yusuf'un kitabında 251'i bulmaktadır. Örnek olması bakımından mesela nikâh bahsinde Üsmendî 22, Şemsuddin Yusuf 25 mesele incelemiştir.

¹⁴⁴ Kızıoğlu, Şemsuddin Yusuf, *İsâru'l-İnsâf fi Âsâri'l- hilâf*, (thk. Nâsiru'l-Ali el-Huleyfi), Kahire 1987.

¹⁴⁵ Kızıoğlu, Şemsuddin Yusuf, *Vesâilü'l-eslâf ilâ Mesâilü'l-hilâf*, (thk. S. Muhammed Muhsini), Beyrut 1998.

¹⁴⁶ Üsmendî, Tahkik edenin takdimi, s. 28-29.

8.9. Menşeü'n-nazar fi ilmi hilâf

Kitabın müellifi Muhammed b. Muhammed Neseî (687/1289) Neseî'de doğmuştur. Hilâf, cedel ve kelâm ilminde mahirdir. Cedel de Amidî metodunu benimsemiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁴⁷

Müellifin şerhettiği eserin *el-İntişâr fî şerhi menşei'n-nazar*¹⁴⁸, yazarları bilinmeyen *Şerh-u menşei'n-nazar*¹⁴⁹ ve *Ecvibe ani'l-esile elletî evredehâ şârihu Menşei'n-nazar âlâ musannifih*¹⁵⁰ adlı iki şerhi daha vardır. İlkinde Neseî eleştirilmiş, ikincisinde bu eleştirilere cevap verilmiştir.¹⁵¹

Öğretim amaçlı yazıldığı anlaşılan bu eserde ilmî tartışmalarda takip edilmesi gereken ilkeler,¹⁵² telazüm bahisleri, itirazların def'i ve kıyasların def'i. Birinci ve ikinci bölümlerde onar vecih üzerinde durulmuş, üçüncü bölümde ise ilk bölümlere atıfla bazı kaideler serdedilmiştir. Yazma olan eserin tahkikli metni Şükrü Özen tarafından yayınlanmış ve tercüme edilmiştir.¹⁵³

Yine Neseî'ye ait bir başka eser el-Mukaddimetu'l-burhâniyye fi'l-hilâf, bazı kaynaklarda farklı isimlerle kaydedilmiştir.¹⁵⁴ Kitap birçok kişi tarafından şerhedilmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁷ Kehhâle, III, 690; Sinanoğlu Mustafa, "Neseî, Burhânuddin", *DİA*, İstanbul 1998, XXXII, 565; Biyografisinde "Kelâm ve Hilâf iyat kitapları müsannifi" ve mantık ve hilâf kitabı sahibi" kaydı bulunmaktadır. Bkz. Kureşî, III, 351; Zehebî, II, 3685.

¹⁴⁸ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3034.

¹⁴⁹ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2303/6.

¹⁵⁰ Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1203/6.

¹⁵¹ Ekmeleddin el-Bâbertî *Menşeü'n-nazar'ı* şerhetmiştir. Kâtip Çelebî, II, 1861. Sinanoğlu, Neseî, 566.

¹⁵² Kitap Şükrü Özen tarafından neşredilmiştir.

¹⁵³ Özen Şükrü, *İlm-i Hilâf Yahut Fukaha Metoduna Göre Cedel Hakkında Klasik Bir Metin Menşe'ü'n-Nazar*, *Makalat*, sy. 2 (1992, İstanbul), s.180.

¹⁵⁴ *el-Fusul fi'l-cedel* (Kehhâle, III, 690); *el-Mukaddime* (Kutluboğa, 247; Leknevî, 319; Süleymaniye Ktb., Reisülküttâb Mustafa, nr.1203/1; Kayseri Raşid Efendi Ktb., nr. 27016); *el-Mukaddime* (Kutluboğa, 247; Leknevî, 319; Süleymaniye Ktb., Reisülküttâb Mustafa, nr.1203/1; Kayseri Raşid Efendi Ktb., nr. 27016); *Muqaddime fi'l-hilâf* (Kureşî, III, 351; Leknevî, s. 247); *Muqaddime fi'l-hilâf* (Kureşî, III, 351; Leknevî, s. 247); *Fusûlü'n-neseî fi ilmi'l-cedel* şeklinde de kaydedilmiş, (Kâtip Çelebî, II, 1272, 1798-1799, 1803; Bağdadî, İsmail Paşa b. Muhammed Emin, *İzahî'l-meknun fi'z-zeyli ala keşfi'z-zunun*, Beyrut ts., II, 194); Taşköprizâde bunu el-Fusûl ve Muqaddime adıyla iki ayrı eser gibi göstermiştir. bkz. Taşköprizade, I, 305).

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

Yine Nesefî'ye ait bir başka eser en-*Nikatu'z-zaruriyyetu'l erbaniiyye* adını taşımaktadır. Eserde Ebû Hanîfe ile Şâfiî arasındaki kırk ihtilâflı mesele cedel metoduyla tartışılmıştır¹⁵⁶ Nesefî bu kitabını *Şerhu Nüketi'l-erbakîn fi ilmi'l-cedel* adıyla şerhetmiştir.

8.10. Zübdetü'l-ahkâm fî ihtilâfi'l-mezâhibi'l-eimmeti'l-erbaati'l-âlâm

Kitabın müellifi Ömer b. İshak el- Gaznevî (773/1372) Gazne'de dünyaya gelmiştir. Kahire'de kadılık ve kazaskerlik yapmıştır. H.769'da Hanefî kâdilkudâtlığına getirilmiş, hayatının sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Kahire'de vefat etmiştir.¹⁵⁷

Tahkik edenin beyanına göre eser Yahya b. Muhammed el-Hanbeli (v. hicri 560) isimli müellifin el-İfsah kitabının ihtisarıdır.¹⁵⁸ Müellif kitabın ihtisar olduğunu belirtmiş, fakat kaynak eseri kaydetmemiştir.¹⁵⁹

Zübdetü'l-ahkâm, Hanefî, Mâliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerinin mukayeseli bir ihtisarı olup müellif bu fetvalara dair delil, illet, tercih gibi bilgilere yer vermez. Bu haliyle eser ezberlemek veya fetva vermek için pratik bir eserdir. Mezhepler içerisinde tercih edilen görüşler kısa, veziz, sade ve anlaşılır bir şekilde verilmiştir.¹⁶⁰

Kitapta ondört bahis bulunmaktadır: Taharet, salat, zekât, savm, itikâf, hacc, udhiyye, es-Sayd, ve'z-zebaih, hazır ve'l-ibaha, el-hudud ve'l-ikab, el-Kisas. Kitapta ağırlıklı olarak ibadet, sonra da ukubat bahislerine yer verilmiştir, muamelat bahisleri yer almamaktadır. Başlık, bölüm, içindekiler tahkik eden tarafından ilave yapılmıştır, fakat itinasızlık dikkati çekmektedir.

Yöntemini göstermek üzere bir bölüm tercüme edelim: “Abdestin farzları hakkında fasıl: Abdestin farzlarının dört olduğu konusunda âlimler ittifak ettiler: Yüzü yıkama, iki eli dirseklere kadar yıkamak, başı mesh etmek, ayakları topuklara kadar yıkamak. Bunun üzerinde bazı

¹⁵⁵ Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî, *Şerhu'l-fusûl fi'l-hilâf*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 740; Muhammed b. Eşref es-Semerkindî, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Burhâniyye fi ilmi'l-cedel*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2303.

¹⁵⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1203/3; Lâleli, nr. 2243.

¹⁵⁷ Kutluboga, s. 223; Leknevî, s. 241.

¹⁵⁸ Gaznevî, *Zübdetü'l-ahkâm*, tahkik edenin takdimi, 8.

¹⁵⁹ Gaznevî, *Zübdetü'l-ahkâm*, s. 23.

¹⁶⁰ Gaznevî, *Zübdetü'l-ahkâm*, tahkik edenin takdimi, 7.

konularda ihtilâf ettiler: Ebû Hanife (r. a.) dedi ki: Niyet, tertib, peşpeşe yıkamak sünnet veya müstehabdır. Bunkların dışında farz yoktur. Şafiî ve Ahmed (r.a.) dedi ki: Niyet, vepespeşe yıkamak bir rivayete göre de abdest suyunu azadan akıtmak farzdır.¹⁶¹ Metin ibarelerinin kısalığı metnin kolaylığı bakımından öğretim için hazırlandığı intibahını vermektedir.

Müellife ait bir başka eser olan *et-Tevşih, Hidâye*'nin şerhi olup cedel metoduyla hazırlanmıştır. *Bahrü'r-rivâye ve'd-dirâye fî tevşihî'l-Hidâye* adıyla kayıtlı yazmanın bu eser olması muhtemeldir.¹⁶²

Müellife ait bir başka eser ise *el-Hidaye ala tarikati'l-cedel*¹⁶³ adını taşımaktadır.

8.11. Hilâfla İlgili Bazı Güncel Eserler

8.11.1. İlm-i hilâf

Kitabın müellifi İzmirli İsmâil Hakkı (1869-1946) Osmanlılar'ın son döneminde yetişen âlimlerdendir. İzmir'de doğmuştur. İstanbul'un çeşitli okullarında muallim, müderris ve müdür olarak görev yapmıştır. Dâru'l-funun hocalığından emekliye ayrılmıştır. İlahiyat ve Edebiyat fakültelelerinde müderrislik yapmıştır. Daru'l-funun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle İslam Tedkikleri Enstitüsü kadrosuna tayin edilmiştir. Ankara'da vefat etmiştir.¹⁶⁴

Osmanlıca olarak hazırlanmış bu eser¹⁶⁵ Sırrı Fuat Ateş tarafından sadeleştirilerek ilim erbabının istifadesine sunulmuştur.¹⁶⁶ *İlm-i hilâf* Osmanlıda bu sahada yazılmış tek eserdir. Üç cilt olarak basılması müellif tarafından planlanmasına rağmen iki cüz olarak yayınlanabilmiştir.¹⁶⁷ Kitabın bölümleri şu şekildedir: Hükümlerin delillerinde ihtilaf, delillerin tearuzu, fıkhi meselelerde ihtilaf. Müellifin delilleri 25 sayısına çıkarması dikkat çekicidir. Bu deliller arasında fıkıhçıların dışında çeşitli ilim erba-

¹⁶¹ Gaznevî, *Zübdetü'l-ahkâm*, s. 26.

¹⁶² Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Efendi, nr. 208.

¹⁶³ Kutluboğa, s. 223.

¹⁶⁴ Ali Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 531-532.

¹⁶⁵ İsmail Hakkı İzmirli, *İlm-i Hilâf*, Dersaâdet 1330.

¹⁶⁶ Kitabın sadeleştirilmiş bu baskısının tarafımızdan tanıtımı yapılmıştır. Halis Demir, Kitab tanıtımı, *İlm-i hilâf*, İzmirli İsmâil Hakkı, hazırlayan Sırrı Fuat Ateş, Hüner Yayınevi, Konya 2010, Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi 2014, c. XVIII, sy. 2, ss. 463-470.

¹⁶⁷ Ateş, *Önsöz*, 12.

bının itibar ettiği ilham, ismet, şehadeti vicdan, peygamberi rüyada görmek, kur'a gibi delilleri tahlil etmiş olması eseri güncel hale getirmektedir. Müellifin Hanefî mezhebine mensubiyeti tahlillerinden açıkça anlaşılmaktadır.

8.11.2. Esbâbu ihtilâfi'l-fukahâ

Müellifi Ali el-Hafif'dir. Müellif ilk bölümde şer'î hükümlerin kaynakları ve delilleri, hukuk tarihi konularını genel olarak incelemektedir. Kur'an, sünnet ve bunlar hakkında ihtilâf sebepleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölüm anlayışlar farklılık sebebiyle hükümlerdeki ihtilâflar şeklindedir. Burada fakihlerin Rasullahın fiillerini farklı anlamaları, lafızlara farklı anlam vermeleri ve bunun ihtilâflara etkisi üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölüm, nassların üslubunu anlamada fakihlerin ihtilâfları şeklindedir. Burada mefhum ve umum kelimeleri üzerinde durulmaktadır. Dördüncü bölüm, hakkında nass olmayan konularda ihtilâf sebepleri hakkındadır. Burada icmâ, istihsan, istishab, örfe ve genel olarak mezhepler üzerinde durulmaktadır. Müellif konuların takdiminde serbest bir üslub kullanmakta mezheplerde yaptığı atıflarda kaynak vermemektedir. Konuları doğrudan Kur'an ve Sünnet ile delillendirmektedir. Ayet ve sure numarası vermemektedir. Hadisleri, kitab, ravi ve bablarını ve numaralarını kaydetmemektedir.¹⁶⁸

8.11.3. Mesâilü'l-fıkhî'l-mukârin

Kitabın bölümlerini kaleme alan yazarlar şunlardır: Ömer Süleyman Asker, Macid Ebû Rahiyaye, Muhammed Osman Şebir, Abdunnasir Ebûlbased. Kitabın içindekiler, fıkhü'l-mukarinin tarifi, konusu, faydaları, furu fıkhıta ihtilâf konusu, ihtilâfın tarihi, makbul ihtilâf sebepleri, mukarin fıkh kitapları şeklindedir. Sonra meseleler başlığı altında konulara geçilir: 1.mesele: abdest ve gusülde niyet, Fakihlerin görüşleri, delilleri, münahasa ve red; 2.mesele: Seferde iki numaralı cem etmek; 3.mesele: Seferde namazı kısaltmak; 4.mesele: Altın ve gümüş ziynet eşyasından zekât vermek; 5.mesele: Çocuğun malından zekât vermek; 6.mesele: Ramazan hilalini görmeye alakalı hükümler; 7.mesele: Nikâhta velinin gerekliliği; 8.mesele: Tek lafızla üç talakın hükmü; 9.mesele: İslâm'da ta'sir; 10.mesele: Komşunun şuf'a hakkı; 11.mesele: Rehin alınmış bir maldan rehin alanın faydalanması; 12.mesele: Malı almak suretiy-

¹⁶⁸ Ali el-Hafif, *Esbâbu İhtilâfi'l-Fukaha*, Kahire 1996.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

le ta'zir cezasının hükmü 13.mesele: Zahir ve batın olarak kazanın infazı; 14.mesele: Karinelerle hüküm etmek. Fıkhî muharinin konusu: ihtilâf meseleleridir. Bu ilim dalı tek bir meselede ehli ilmin ictihadlarını da ihtilâf ettikleri konuları araştırır. Bunun yerini, sebeplerini delillerini ve tercih edilecek ictihadı ve sebeplerini inceler.¹⁶⁹ Kitabda Fıkhü'l-mukârîne dair çeşitli eserler tanıtılmaktadır.¹⁷⁰

8.11.5.Mâlâ yecûzu fihî'l-hilâf

Müellifi A. Celil İsa'dır. Kitabın bazı başlıkları şöyledir: Makul olan ve olmayan hilâf, re'yine taassub göstermemek şartıyla hilâf mümkün olan husular, hilâf olmayan hususları hilâf ta hata çeşitleri bazı hilâf sebeplerinin izahı, hilâfla ilgili bazı beyanlar.¹⁷¹

Hilâf ve hilâfiyat ilimlerine getirilen tanımlara bağlı olarak mezheplerin doktrinlerini ayrıntılı şekilde ele alan ve onu her vesileyle diğer fakihlerin ve fıkıh mezheplerinin görüşleriyle karşılaştıran klasik dönem usûl ve furû kitaplarının tamamı bir tür hilâf örneği olarak kabul edilebilir. Aynı yargı günümüzde Sünnî ve Şîî fıkıh ekolleri, hatta diğer hukuk sistemleri arasında mukayese yaparak telif edilen çağdaş İslâm hukuk literatürü için de geçerli olabilir.¹⁷²

9. SONUÇ

Hilâf ve cedel mukayeseli İslâm hukukuyla ilgili bir konudur. Hilâf iyyatta, ihtilâflı konuların cedel gibi belli bir üslup çerçevesinde ele alınması esastır. Bu konunun bilinmesi mezhepler arası görüş ayrılıklarını, bu ayrılıkların delillerinin, çıkış noktalarının kavranmasını sağlayacaktır. Hilâf ve cedel alanında oldukça zengin bir birikim mevcuttur. Hilâf kitaplarında klasik fıkıh kitaplarından farklı olarak meseleler daha teferruatlı ele alınmış ve gerek mezhep içi imamların gerekse farklı mezhep imamlarının görüşlerine bazen delilli bazen de delilsiz olarak yer verilmiştir. Görüş farklılıklarının fıkıh için bir zenginlik olduğu bu eser-

¹⁶⁹ *Mesailü'l-fıkhî'l-mukârîn*, Ömer Süleyman Asker Macid Ebû Rahiyaye, Muhammed Osman Şebir, Abdunnasir Ebûlbased, Ürdün 1997.

¹⁷⁰ Ömer Süleyman Asker, 47-50.

¹⁷¹ A. Celil İsa, *Mâlâ Yecûzu fihî'l-hilâf*, Kahire bs.

¹⁷² Hilâf literatürü hakkında bk. Özen, s. 88-114; Zekeriyâ Abdürrezzâk el-Mısırî, 122-160; Özen, XXVII, 536.

lerden anlaşılmaktadır. Bir kısmı yazma olan bu eserler tercüme edilmeyi beklemektedir.

Yaptığımız incelemelerde bazı eserler arasındaki benzerlikler dikkatimizi çekmiştir. Üsmendî'nin eseri olan Tarikatu'l-hilâf fi'l-fıkh ile Şemseddin Yusuf'a ait *Tarikatü'l-hilâf beyne'l-eimmeti'l-eslâf* isimli kitap arasında benzerlikler bulunmaktadır. Debûsî'nin *Te'sisü'n-nazar fi ihtilâfi'l-eimme* isimli eseri ile Neseî'ye ait el-Manzumetü'n-neseîyye fi'l-hilâf eserleri arasında benzerlikler vardır.

Tanıtımını yaptığımız kitaplar fıkıh mezhepleri arasında mukayeseli okumalara kaynaklık etmeleri bakımından önem taşımaktadırlar.

KAYNAKÇA

- A. Celil İsa, *Mâlâ yecûzu fihî'l-hilâf*, Kahire bs.
 Abdulhalim Muntasır vdğr., *el-Mu'cemu'l-vasît*, Mısır 1973.
 Abdullatif b. Muhammed, *Esmâu'l-kütüb el-mütemmimü li keşfi'z-zunûn*, (thk., Muhammed Tanci), Mısır, bty.
 Akdemir Halil, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilaf Nedenleri, Alanları, Boyutları, Çözüm Yolları*, Kitabı Yayınevi, İstanbul 2010.
 Akgündüz Ahmet, "Debûsî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, IX, ss. 66-67.
 ----, "Gaznevî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XIII, ss. 486-487.
 Birinci, Ali, "İzmirlî İsmail Hakkı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001; XXIII, 531-532.
 Aruçi Muhammed, "Rüstüfeğnî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXXV, ss. 296-297.
 Aslantürk Hümeýra Aslantürk, "Neseî, Necmeddin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, XXXII, ss. 571-573.
 Bağdâdî, İsmail Paşa b. Muhammed Emin, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin ve'l-Müslimin*, Matbaatü'l-behiyye, İstanbul 1951.
 ----, *İzâhi'l-meknun fi'z-zeyli âlâ keşfi'z-zunûn*, Dâr-u ihyâ'i't-turâsî'l-arabî, Beyrut ts.
 Başoğlu Tuncay, "Saymerî, Hüseyin b. Ali", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXXVI, ss. 215-216.
 Bedir Murteza, "Neseî, Ebü'l-Berekât" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXXII, ss. 567-568.
 Bilgin, Azmi Bilgin, *Nazmü'l-hilâfiyyât Tercümesi*, Ankara 1996.
 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fikhîyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul ts.
 Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (v. 816/1413), *Târifât*, Dârul-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 2000.
 Debûsî Ebü Zeyd Ömer b. İsa, *Te'sisü'n-Nazar* (thk., Mustafa Muhammed el-Kabbani), Daru Zeydun, Beyrut bty.
 Ebü Yûsuf, Yakub b. İbrahim (v. 182/789), *İhtilâf-ü ebî hanîfe ve ibn ebî leylâ*, (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Matbaatu'l-vefa, Kahire 1357/1938.

- Erdoğan Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimler Sözlüğü*, Rağbet Yayınları 1998.
- Gaznevî, Siracuddin Ömer b. İshak (v. 773/1372), *Zübdetü'l-ahkâm fî ihtilâfi'l-mezâhibi'l-eimmeti'l-erbaati'l-alâm*, (thk. Abdullah Nezir el-Mizzî, Müessesetü'r-reyyân, Beyrut 2001.
- Gazzalî, Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *İhyâ-u ulûmi'd-din*, (thk., İbrahim Seyyid, Dâru'l-hadis, Kahire, 1994.
- , *el-Müstasfâ*, (thk., Muhammed Abdusselam eş-İmam Şafî), Dâru'l-kütübül'ilmiiyye, Beyrut 1992.
- Güngör Mevlüt, "Cessas", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, VII, ss. 427-428.
- İbn Haldûn, Yahya b. Muhammed (v. 780/1378), *Mukaddime* (nşr. Ali Abdulvahid Vafi el-Fecale), Dâr-u nehdati mısır li't-tibâa ve'n-neşr, Kahire bty., 3. baskı.
- İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir (v. 681/1282), *Vefeyâtü'l-âyân*, (thk., İhsan Abbas), Dâru sader, Beyrut bty.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (v. 711/1311), *Lisânu'l-arab*, Beyrut bty.
- İbn Nedim, Muhammed b. İshak, *Fihrist*, (thk. Rıza Teceddüd), byy., bty.
- İltaş Davut, "Tahâvî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXXIX, 385-388.
- İltaş Davut, "Üsmendî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XLII, 388.
- İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, Dersaâdet 1330.
- Kallek Cengiz, "Hasîrî, Mahmûd b. Ahmed", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XVI, ss. 383.
- , "Kudûrî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, XXVI, ss.321-322.
- Kannûcî, Muhammed Siddık b. Hasan, *Mevsûâtü'l-mustalahâtü ebced el-ulûm*, Mektebetü lübnan, Beyrut 2001.
- Karaman Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Katip Çelebî, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, Dâru ihyâ-i't-turâsi'l-arabî, Beyrut ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifin*, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1993.
- Kızıoğlu, Şemsuddin Yusuf, *İsâru'l-insâf fi âsâri'l-hilâf*, (thk. Nâsîru'l-Ali el-Huleyfi), Daru's-selam, Kahire 1987.
- , *Vesâilü'l-eslâf ilâ Mesâili'l-hilâf*, Dâru'l-kütübü'l-ilmiiyye, Beyrut 1998.
- Kılıç Muharrem, "Tarsûsî, Necmeddin" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XL, ss. 114-115.
- Koca, Ferhat, Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009.
- Kudûrî, Ahmed b. Muhammed (v. 428/1037), *el-Mevsûâtü'l-fikhiyyeti'l-mukârene et-Tecrid*, (thk., M. Ahmed Sirac, Ali Cuma), Dâru's-selam, Kahire 2004
- Kureşî, Abdulkadir b. Muhammed (v. 775/1373), *el-Cevâhiri'l-mudiiyye fi tabakâti'l-hanefiyye*, (thk., Abdulfettah Muhammed el-Hulv), Hicr, Riyad 1993.
- Kutluboğa, Kasım b. Kutluboğa (v. 879/1474), *Tâcu't-terâcim*, (thk., M. H. Ramazan Yusuf), Dâru'l-kalem, Dimeşk 1996.
- Leknevî, Muhammed Abdulhay (v. 1304/), *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, Dâru'l-erkâm, Beyrut 1998.
- Öğüt Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, X, ss. 260-265.
- Ömer Süleyman Asker vdğr., *Mesâilü'l-fikhî'l-mukârin*, Ürdün 1997.
- Özcan Tahsin, "Nâsîhi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXXII, s. 394-397.
- Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013.

- , "Amidî Rukneddin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, III, ss. 56-57.
- , "Sadrüşşehîd", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXXV, ss. 427-431.
- , *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013.
- Özen Şükrü, "Hilâf" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XVII, ss. 527-538.
- , "Mâtürîdî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXVIII, ss. 146-151.
- Özervarlı M. Said, "el-Emâlî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XI, ss. 73-75.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut ts.
- Saçaklızâde, Mehmed Efendi, *Tertibu'l-ulûm* (nşr. Muhammed b. İsmail), Beyrut 1408.
- Sarı Mevlüt, *Mevârit Arapça Türkçe Sözlük*, Bahar yayınları, İstanbul 1982.
- Saymerî Hüseyin b. Ali (v. 436/1045), *Mesâilü'l hilâf fi usûli'l-fıkh* (nşr Abdülvahid Cehdani), Université de Provence-Aix-Marseille1991.
- Sevim Ali, "Sibt İbnü'l-cevzi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009; XXXVII, 87-88.
- Sinanoğlu Mustafa, "Nesefî, Burhânuddîn", *DİA*, İstanbul 1998, XXXII, s.565-367.
- Taşköprizade, Ahmed b. Muslhiddin Mustafa (968/1561), *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's- siyâde fi mevzûâtü'l-ulûm*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1985.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâf-ı istilâhât-ı funûn*, Mektebet-i Lübnan, Beyrut 1997.
- Ünsal Ahmet, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2009.
- Ünver Numan Ünver, Kudûrî'nin et-Tecrid'inde Hanefiler İle Şafiîlerin Nasslarla İlgili İhtilafı, *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sayı:25, yıl:2015, ss.181-203.
- Üsmendî, Muhammed d b. Abdulhamid (v. 553/), *Tarikatu'l-hilâf beyne'l-eslaf*, thk., Ali Muhammed Muavviz- Adil Ahmed Abdulmevcud, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1992.
- Vecihi Mahmud, *İhtilafü'l-fukahâ esbâbuhû ve mevâifunâ minh*, Dârül-heda, bs.
- Yavuz Yusuf Şevki, "Taşköprizâde Ahmed Efendi" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XL, ss. 151-152.
- YavuzYusuf Şevki, "Cedel", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998 VII, ss. 208-209.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmusu*, th. Sıtkı Güllü, Eser Neşriyat, İstanbul 1997.
- Zehebî, Muahmed b. Ahmed, *Siyer-i âlâmi'n-nubelâ* (nşr. Hassan Abdulmennan), Beytu'l-efkari'd-devliyye, Lübnan 2004.
- Zirikli, Hayreddin, *el-İlâm kâmus-ı terâcim*, Dâru'l-ilmî'l-melayin, 15. baskı, Beyrut 2002.